

ŞÜKÜR, Alaaddin, “Abdûlbâkî Et-Tebrîzî'nin “Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd” Adlı Eserindeki Metodu”, İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Samsun 2018, Sayı: 6, ss. 6-46.

ABDÛLBÂKÎ ET-TEBRÎZÎ'NİN “TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-MECÎD” ADLI ESERİNDEKİ METODU

Öğr Gör. Dr. Alaaddin ŞÜKÜR*

Özet: Allah Teâlâ'nın Kur'ân'daki maksadını anlama ve yorumlama çabası olarak tanımlanan tefsir ilmi, Hz. Peygamber'den itibaren müfessirler tarafından devam ettirilmiştir. Bu tefsir faaliyeti genellikle rivayet ve dirayet metodu şeklinde gerçekleşmiştir. Bu tefsirlerinden biri de Safevîler döneminde İran'da yaşayan Abdûlbakî et-Tebrîzî'ye ait olan “Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd” adlı tefsirdir. Söz konusu tefsir bazı kaynaklarda tasavvufî tefsir olarak nitelenmekle birlikte, bu eser kelami konuların, ilmi, edebi ve dile ait konuların ağırlıkla işlendiği dirayet tefsiri örneklerinden biridir. Bu makalede Tebrîzî'nin kısaca hayatı, ilmî şahsiyeti, eserleri yanında, tefsirinin kaynakları, rivayet, dirayet, dil ve edebî yönden tefsirindeki metodu incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, tefsir, rivayet, dirayet, Tebriz, Abdûlbakî et-Tebrîzî.

Abdulkaki al-Tabrizi's Method in the Tafsir al-Qur'an al-Majid

Abstract: The work of Tafsir, which was considered as an attempt to understand and interpret the purpose of Allah in the Qur'an, has been continued by the competent commentators since the Prophet. Tafsir activity is generally performed in the style of riwayah and dirayah. One of these Tafsir works is “Tafsir al-Qur'ân al-Majîd” which belongs to Abdulkakî al-Tabrîzî, who lived in Iran-during the Safavid period. Although in some sources, this work is considered to be the mystical tafsir, it is one of the examples of tafsir bi'd-dirayah, in which kelamic, scientific, literary and linguistic issues are intensively studied. In this article, after briefly touching on the life of Tabrîzî, his scientific personality, works, and the sources and the method of his Tafsir work are examined in terms of riwayah, dirayah, language and literature.

Key words: Qur'an, Tafsir, riwayah, dirayah, Tabriz, Abdulkakî al-Tabrîzî

Giriş

Allah Teâlâ insanlara rehber olması için Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirmiş, ancak Kur'an son derece kısa ve özlü (mûcezz) bir metin olduğundan Hz. Peygamber'e insanlara ulaştırma (tebliğ) görevi yanında, açıklama (tebyin) görevi de vermiştir.¹ Bu itibarla Kur'an-ı Kerim'in sağlıklı bir şekilde anlaşılmasında ilk ve en güvenilir tefsirin Hz. Peygamber'in tefsiri olduğunda kuşku yoktur. Fakat Kur'an-ı Kerim'in tefsiri Hz. Peygamber ile sınırlı kalmamış, sahabeden itibaren tarih boyunca onu anlama ve yorumlama çabaları sürüp gitmiştir. Bu tefsirlerden birisi de

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, alaaddinsukur@hotmail.com

¹ en-Nahl, 16/44.

kaynaklarda tasavvufi bir tefsir olduğu belirtilen,² ancak "dirayet metodu" üzere yazıldığı kanaatine vardığımız Abdülbâkî et-Tebrîzî'nin (ö.1039/1629) "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd" adlı elyazma halindeki eseridir.

Bu çalışmada eserin Süleymaniye Ktb. Hamidiye 59 numarada kayıtlı 637 varaktan oluşan el yazması nüshası incelemeye tabi tutulmuştur.³ Eser "elyazması" olması itibariyle ayrı bir önem taşımaktadır. Siyasi çekişmelerin oldukça yoğun olduğu Safevîler döneminde (150-1732)⁴ yaşayan Tebrîzî, o dönemin şartlarında büyük bir özveri göstererek Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmiştir. Eseri büyük bir titizlikle ortaya koyan Tebrîzî'nin tasavvuf olmak üzere hadis, fıkıh, kalam vb. ilimlere ait ulaşabildiği kaynaklardan yararlandığı görülmektedir. Bu itibarla eser, Kur'an tefsirine dair değerli bilgiler içermesi yanında Allah'ın sıfatları, Allah'ın görülmesi (ru'yetullah) ve mucizeler gibi tamamen metafizik konuları da kapsamına alan önemli bir eserdir. Ne var ki bu geniş muhtevasına rağmen tabakat kitaplarında bu tefsirin ve müfessirin isminden bahsedilmemiştir. Bu kıymetli eseri ve müellifini tanıtanın tefsir ilmi başta olmak üzere İslami ilimlere önemli katkı sunacağı kanaatindeyiz.

² İsfahani'ye göre bu tefsir tasavvufi bir tefsirdir. Bkz: İsfahani, Mirza Abdullah Efendi, *Riyadu'l-Ulema ve Hiyadü'l-Fuzala*, thk. es-Seyyid Ahmed Hüseyinî, Kum 1401, III, .59; Alparslan, Ali, "Abdülhakî Tebrîzî", *DİA*, İstanbul 1981, I, .200.

³ Eserin İstanbul kütüphanelerinde üçü Süleymaniye Ktb. Hamidiye 59 numara, Damat İbrahim Paşa 100 numara ve Amcazade Hüseyin Paşa 21 numarada, diğeri ise Beyazıt Devlet Kütüphanesinde 395 numarada olmak üzere dört nüshası bulunmaktadır. Detay için bkz. Şükür, Alaaddin, *Abdülhakî Tebrîzî'nin Tefsiri ve Tefsirdeki Metodu*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Bursa 2006, ss.30-32.

⁴ Sultan Muhammed Hudabende'nin (1577-1586) iktidarının sonları ile I. Şah Abbas'ın (1587-1628) iktidarda olduğu yıllarda yaşamıştır. Safevîler döneminde İran'da canlı bir ilim hareketinin olmadığı görülmektedir. Zira bu dönem İslami ilimlerin duraklama devrine rastlamaktadır. İlim ve sanat hayatının hemen hemen tamamına hâkim olan siyasi-dini baskı ortamı yalnız Sünniliği değil, Sufi hareketlerini de takip ederek her türlü hür düşüncüyü önlemiş, edebi mahsullerin kısırlaşmasına sebep olmuş ve İran'ı İslam dünyasının diğer kısmından ayırmıştır. Bunun yanında yalnız Şii fıkıhıyla uğraşanların sayısı hızla artmıştır. Medreseye devam eden çocukların tahsilini kolaylaştırmak için hem müderris hem de talebeye burs dağıtan vakıflar kurulmuştur. Sarayın ve devlet ricalinin fıkıh ulemasına rağbet etmesi, diğer ilimlerle iştiğal edenlerin dış ülkelere göç etmelerine yol açmış ve bunun neticesi olarak İran'da fıkıh dışındaki ilimlerin pek fazla gelişmediği görülmüştür. Geniş bilgi için bkz: Başar Fahamettin, "Safevîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1998, IX, 537-547; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, XVI, 10034; Sümer Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s.8; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, III/I, 57-62; Mir Caferi, Hüseyin, *Safevîler Devrinde İran Kültür ve Medeniyeti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1972.

I- ABDÜLBAKÎ ET-TEBRÎZÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

A. Hayatı

"Mir" ve "Danışmend" lakabıyla tanınan Abdülbakî et-Tebrîzî, aslen Tebrizlidir. Doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi vermeyen⁵ kaynaklar, onun ölüm tarihi olarak miladi 1629-1630 tarihi üzerinde hem fikirdir.⁶

Tebrîzî öğrenim hayatına Tebriz'de başlamış, felsefe, matematik, edebiyat ve dini ilimlerin yanında hüsn-i hat sanatıyla da meşgul olmuştur. Böylece çeşitli sanatlarda ve becerilerde mahir biri olmuştur.⁷ Nesih ve sülüs hatlarında güzel yazısıyla tanınan⁸ Tebrîzî'nin ilk hocası kendisinden icazet alma şerefine nail olduğu ünlü hattat Ala Beg Tebrîzî'dir.⁹ Tebriz'de bir yandan hocasının hizmetinde bulunurken diğer yandan âlimlerle beraber olmuş, sonunda Irak ulemasının tanıdığı şahsiyet olma¹⁰ şöhretine kavuşmuştur.¹¹

Tebrîzî'nin öğreniminin ikinci safhası Bağdat'ta geçmiştir.¹² Tasavvufa meyli olduğundan Bağdat Mevlevihane'sinde Mustafa Dede'ye bağlanmış, ondan sülüs ve nesih yazılarını meşk ederek çok iyi bir hattat olmuştur. Aynı zamanda tasavvufa da intisap ettiği için "Sufi" lakabıyla da anılmıştır.¹³

Tebrîzî, elde etmiş olduğu şöhretle I. Şah Abbas'ın dikkatini celbetmeyi de başarmıştır.¹⁴

Ayrıca Muhammed Ali Terbiyet onun Han-ı Hanan olarak tanınan Abdülemin Han'ın daveti üzerine Hindistan'a gittiğini ve 1596 tarihine kadar onun hizmetinde bulunduğunu belirtmiştir.¹⁵ Abdulali Karang ise bu seyahatin Bağdat'a gitmesinden önce gerçekleştiğini ve onun sanat

⁵ Alparslan, Ali, "Abdülbaği Tebrîzî", *DİA*, I, 200; Karang, Abd-al-Ali, "Abd-al-Baği Tebrîzî", *Encyclopedia Iranica*, London 1985, I, 105.

⁶ Alparslan, "Abdülbaği Tebrîzî", I, 200; Karang, "Abd-al-Baği Tebrîzî", I, 105.

⁷ İrani, Hacı Mirza Abdül Muhammed Han, *Paydayiş-i Hatt u Hattatun*, Kahire 1345, s. 187.

⁸ İsfahani, *Riyadü'l-Ulema ve Hiyadü'l-Fuzala*, III, 59.

⁹ Alparslan, "Abdülbaği Tebrîzî", I, 200; Karang, "Abd-al-Baği Tebrîzî", s.105. Ala Beg Tebrîzî "İran'ın meşhur hattat ve şairlerinden olup Tebriz'de Şah Tahmasb'ın yaptırmış olduğu Mescid Camiide bazı levhaları ve kitabeleri ile birkaç Mushaf-ı Şerifi mevcuttur. Mezkûr levhalarından biri 972 tarihine aittir. Hüsnü hatta bir hayli talebe yetiştirmiştir. Bkz: Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lami't-Türki*, İstanbul 1316/1899, II, 3172.

¹⁰ Terbiyet, Muhammed Ali, *Danışmendân-ı Azerbaycan*, Tahran 1314, s. 144.

¹¹ İrani, *Paydayiş-i Hatt u Hattatun*, s. 187.

¹² Nasrabadi, Mirza Muhammed Tahir, *Tezkire-i Nasrabadi*, Neşr, Vahid Destgerdi, Tahran 1317/1361, s. 206.

¹³ Alparslan, "Abdülbaği Tebrîzî", I, 200. Krş. Nasrabadi, *Tezkire-i Nasrabadi*, s. 207.

¹⁴ Karang, "Abd-al-Baği Tebrîzî", s. 105.

¹⁵ Terbiyet, *Danışmendân-ı Azerbaycan*, ss.144-145.

hayatının h.XI. yüzyıldaki ilk on yılını Tebriz'de, ikinci on yılını Hindistan'da, üçüncü on yılını ise Bağdat'ta geçirdiğini zikretmektedir.¹⁶

Kaynaklarda onun nerede öldüğü ve nereye defnedildiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak o, Şah Abbas tarafından Bağdat'tan İsfahan'a getirildiğine ve ondan bir yıl sonra vefat ettiğine göre, İsfahan'da vefat ettiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.¹⁷

B. İlmî Şahsiyeti

Kaynaklar Tebrîzî'nin "Serbest bir âlim", bir ilim ve kültür merkezi "Bağdat'ın sakini"¹⁸ olduğundan söz eder. Hatta Şah I. Abbas'ın kendisini İsfahan'a davetini bile reddetmiştir ki, bu da onun hür, başkasına boyun eğmeyen bir âlim olduğunu göstermektedir. Tebrîzî hat sanatı yanında edebiyat,¹⁹ tasavvuf²⁰ ve tefsirdeki kudretiyle muasırları arasında belirli bir mevki edinmiştir.

İtikadi bakımdan zannedildiğinin aksine Şiaya mensup olmayıp, aksine ehl-i sünnet âlimlerinden bir âlim olduğu açıktır. Nitekim o, "Ey ehl-i beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."²¹ âyetinin tefsirinde Hz. Aişe'den gelen Hz. Ali ve aile fertlerinin Rasulullah tarafından ayette belirtilen "ehl-i beyt"²² e dahil ettiği yönündeki rivayetle²² ilgili olarak söz konusu rivayetin onların masumiyetine delil getirme konusunda zayıf bir hüccet olacağını, zira bunun ayetin ne öncesi ne de sonrasıyla mutabık olmadığını, rivayetin onların Ehl-i Beyt olduklarını teyit etmekle birlikte onlardan başkasının Ehl-i Beyt olmasına mani anlam taşımadığını savunur.²³ Burada açıkça görüldüğü gibi Tebrîzî, ehl-i sünnet anlayışına uygun olarak Ehl-i Beyt'in sadece Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'le sınırlı olmadığını ifade etmektedir.

Abdülbâkî et-Tebrîzî ilmi eserler kaleme alan bir şahsiyettir. Onun çalışmamıza konu olan "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd" adlı eseri yanında Şerhu

¹⁶ Karang, "Abd-al-Baqı Tebrîzî", s.105; Alparslan, "Abdülbaki Tebrîzî", s.200.

¹⁷ Alparslan, "Abdülbaki Tebrîzî", s.200.

¹⁸ Dihhüda, Ali Ekber, *Lügatname*, Tahran 1970, s. 509.

¹⁹ Detay için bkz. Mirza Abdullah Efendi, *Riyadü'l-Ulema ve Hıyadü'l-Fuzala*, s.60-64; Karang, "Abd-al-Baqı Tebrîzî", s.105; Alparslan, "Abdülbaki Tebrîzî", s.20.

²⁰ Kaynaklar onu iyi huylu ve merhametli bir sufi olarak tanıtmaktadır. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ravza yay. İstanbul 2008, II, 526; Alparslan, "Abdülbaki Tebrîzî", s.200.

²¹ el-Ahzab 33/33.

²² Müslim, "Libas", 36; "Fadailu's-Sahabe", 61; Tirmizi, "Edeb", 49; Ebu Davud, "Libas", 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/162.

²³ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 443ab; Ayrıca bkz. Beydavi, Nasuruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Beyrut trs. IV/163.

Nehci'l-Belağa,²⁴ *Şerhu Sahifeti'l-Kamileti's-Sicadiyye*²⁵ ve *Kaside-i Bürde*²⁶ adlı eserleri de bulunmaktadır.

II- TEFSİRDEKİ METODU

Yukarıda da belirtildiği üzere henüz tahkik ve tercüme edilmeyen yazma halinde bulunan Tebrîzî'nin tefsirindeki metotlarına geçmeden önce tefsirinin mukaddimesinde yer alan tefsirini yazma gerekçesine yer vermeyi uygun buluyoruz.

“Ben birçok âlimle beraber oldum ve onlardan çok istifade ettim. Sonra tarikat ehlerinden feyz almaya çalıştım. Bu zatlar Sultanu'l-Arifin Şemsüddin Muhammed et-Tebrîzî ile Sultanü'l-Aşikin Hazreti Mevlana'nın menkıbelerine dair birçok şey söylediler, bunlar hoşuma gitti. Bir zamanlar zahiri ilimlerden el çekerek inzivaya çekilmiş bir halde yaşadım. Adeta ilmi münasebetlerim unutulmaya yüz tuttu. Bu halime üzülmeye başladım. Bulduğum beldede ilimler yok olmuş, ilim erbabı kişiler ise maişet derdine düşmüşlerdi. Ben vaktiyle Beydavi tefsirini mütalaa etmiş ve onu oldukça muğlak bulmuştum. Daha sonra Keşşaf'ı da mütalaa etmeye başladım. Bu iki tefsir arasındaki bütün ihtilafların mezhep ihtilatlarından kaynaklandığını gördüm. Çünkü Zemahşeri Mutezili, Beydavi ise Eş'aridir. Zemahşeri fıkhen Hanefi, Beydavi Şafiidir. Sonra ben de tefsire dair birçok şeyler yazdım. Fakat yazdıklarım müsvedde halinde perişan bir durumdaydı. Ta ki maarif-perver bir kişi olan Bağdat Valisi Müşiri muazzam Hafız Ahmed Paşa bana dair bazı malumat edinmiş olduğundan perişan eserimin tamamlanması için bana tavsiyede bulundu. Ben de bunun üzerine bu eserimi tamamladım. Bunun tamamlanmasına muvaffakiyet, Sultan Murad'ın Devlet-i Aliyye-i Osmaniniyye'yi tecdide muvaffak olduğu zamana tesadüf etmekle bu ittifak, vezir-i müşarun-ileyhin çok hoşuna gitti. Bununla Devlet-i Aliyye'nin devamına işaret etti.”²⁷

²⁴ Bu eserin Farsça olarak tasavvuf meşrebi üzerine yazıldığı, ancak tamamlanmadığı söylenmiştir. İsfahani, *Riyadü'l-Ulema ve Hiyadü'l-Fuzala*, s.59.

²⁵ Bu eserin de tasavvuf meşrebi üzere yazıldığı ve muhtemelen Mevlevi Rıza el-Hamedani'nin yanında olduğu yazılıdır. İsfahani, *Riyadü'l-Ulema ve Hiyadü'l-Fuzala*, s.59.

²⁶ Muhammed Ali Terbiyet bu eserin Tebrîzî'nin görülmeye değer eserlerinden biri olduğunu, h. 1306 yılında yazıldığını ve İran Meclis-i Milli Kütüphanesinde mevcut olduğunu zikretmiştir. Terbiyet, *Danişmandan-ı Azerbaycan*, s.146.

²⁷ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 704-705. Krş. Tebrîzî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Mecid*, vr. 1-2.

A. Tefsirinin Kaynakları

Abdülbâkî et-Tebrîzî eserini kaleme alırken çeşitli tefsir kitaplarından istifade etmesine rağmen nakillerde bulunurken sık sık isim zikretmekten kaçınmıştır. Bu durumu nadiren de olsa, onun "falancanın tefsirinde de böyledir" şeklindeki ifadelerinden anlamaktayız.

Beydavî²⁸ ve Zemahşerî'den²⁹ oldukça fazla alıntılarda bulunan Tebrîzî ayrıca Begavî³⁰ ve Nisâbûrî'den³¹ de yararlanmıştı. Elbette bu tefsirin kaynaklarını bunlarla sınırlamamız mümkün değildir. Zira o, tefsirinde hadis, fıkıh ve kelim âlimlerine ait birçok temel eserden istifade etmiş, ancak bunlardan bahsetmemiştir.

B. Tefsirdeki Metodu

Kur'ân-ı Kerim'i anlama ve yorumlama gayretleri olarak görülen tefsir genel olarak *rivayet* ve *dirayet* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.³² Biz de Tebrîzî'nin metodunu bu iki yönden değerlendirmek istiyoruz. ele alacağız.

1. Rivayet Yönünden

Tebrîzî'nin tefsirinde rivayet tefsiri bağlamında Kur'an'ın Kur'an'la, yani ayetin ayetle tefsiri metodunu pek fazla kullanmadığı, fakat Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri özelliğine sahip olan ayetin ayetle te'yidi metodunu oldukça fazla kullandığı görülmektedir. Tebrîzî, ayetin ayetle tefsirine on yerde değinmiştir. Şimdi bu metodları örneklerle açıklamaya çalışalım:

a. Kur'an'ın Kur'anla Tefsiri

Tebrîzî, *فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ* "Derken Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı ve hemen tevbe etti. O da bunun üzerine tevbesini kabul etti. Şüphesiz O, tevbeleri çok kabul eden, çok bağışlayandır."³³ âyetinin tefsirinde "Hz. Âdem (a.s.) Rabbinden bir takım kelimeler aldı, onların

²⁸ Örnek için bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 45a. Krş. Beydavi, I, 137. Ayrıca bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 211b. Krş. Beydavi, II, 182.

²⁹ Örnek için bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 566. Krş. Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyunu'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, Beyrut trs., I, 285-286. Ayrıca bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 625b. Krş. *el-Keşşaf*, IV, 264.

³⁰ Örnek için bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 493a. Krş. Beğavi, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferra eş-Şafiî, *Mealimu't-Tenzil, Dâru'l-Marife, Müessesetü's-Şaban*, Beyrut trs, IV, 93. Ayrıca bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 545. Krş. Begavi, *Mealimu't-Tenzil*, IV, 237.

³¹ Örnek için bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 157a. Krş. Neysaburi, Ebu'l-Kasım el-Hasan b. Muhammed b. Habîb, *Garibu'l-Kur'an ve Reğaibu'l-Furkan*, thk. İbrahim Atva İvad, Mısır 1383/1964, IV, 193. Ayrıca bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 357a. Krş. Neysaburi, *Garibu'l-Kur'an ve Ğaraibu'l-Furkan*, XVI, 151.

³² Bu tefsirlerin tanımı için bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara 1997, s.230.

³³ Bakara 2/37.

mahiyetini öğrendi ve onlarla amel etti" şeklinde açıklama yaptıktan sonra bu kelimelerin A'raf suresindeki "(Âdem ile Havva) dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz" ³⁴ sözleri olduğunu belirtmiştir.³⁵

Yine Tebrîzî *وَأَلْقَتْ سَيِّئَاتُ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ* "And olsun, Peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçmişti"³⁶âyetindeki "Kelimetüna" lafzını A'raf suresindeki "Onlara mutlaka yardım edilecektir. Şüphesiz ordularımız galip gelecektir" ³⁷ sözleri olarak açıklamıştır.³⁸

Keza Tebrîzî *إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ* "Kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılmıştır. Artık onun yeri ateştir. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur."³⁹ âyetinde "Allah'a şirk koşma" vasfının zikredilmesinin hemen ardından zulüm sözcüğünün zikredilmiş olması, zulümden daha çirkin bir işin olmadığına bir işarettir" açıklamasından sonra, âyetin te'yidi için "Hani Lokman oğluna öğüt vererek şöyle demişti: Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak büyük bir zulümdür" ⁴⁰ âyetine müracaat etmiştir. ⁴¹

b. Kur'an'ın Sünnetle Tefsiri

Şüphesiz Kur'an'ın anlaşılmasında ve insanlara aktarılmasında sünnetin rolü oldukça büyüktür. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) insanlara önder, yol gösterici, uyarıcı, müjdeleyici⁴², Allah'ın izniyle Allah'ın yoluna çağıran bir davetçi⁴³, kendisine indirilen vahyi açıklayan bir elçi olarak gönderilmiştir⁴⁴. Üstelik onun sözleri vahye dayalıdır.⁴⁵

Tebrîzî, Kur'an'ın sünnetle tefsirine oldukça önem vermiş ve bu konuda birçok hadis zikretmiştir. Tebrîzî'nin hadis ilmine vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Yaptığımız çalışmalar sonunda onun Kütüb-i Sitte olmak üzere hadis literatüründeki belli başlı eserleri okumuş olduğu kanaatine varmış bulunuyoruz. O, eserinde, umumiyetle sahih hadisleri kulanmaya

³⁴ A'raf 7/23.

³⁵ Tebrîzî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Mecid*, vr. 48a.

³⁶ Saffat 37/171.

³⁷ A'raf 37/172-173.

³⁸ Tebrîzî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Mecid*, vr. 477b. Ayrıca bkz. Tebrîzî, *Tefsir*, vr. 373b.

³⁹ Maide 5/72.

⁴⁰ Lokman 31/13.

⁴¹ Tebrîzî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Mecid*, vr. 203ab.

⁴² Bakara 2/119; İsrâ 17/54; Furkân 25/56; Ahzâb 33/45; Sebe 34/28; Fâtır 35/34; Fetih 48/8.

⁴³ Ahzâb 33/46.

⁴⁴ Nahl 16/44-64.

⁴⁵ Necm 53/3-4.

özen göstermiştir. Ancak zaman zaman kaynak belirtmeden sahih olup olmadığı tartışılan bazı hadislere de yer vermiştir.

Tebrîzî, hadislerin sıhhat derecelerinin anlaşılmasında önemli bir rol oynayan senet ve ravi zincirine yer vermemiş, hadisleri doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayandırarak zikretmeyi tercih etmiştir. Ancak bu bilgileri verirken Tebrîzî'nin yaşadığı asrı ve ortamı da unutmamak gerekir. Özellikle üçüncü asırdan sonra hadis ilminde ravi zincirlerinin kullanılmadığı görülmektedir. Günümüzde de genellikle bu metod takip edilmektedir.

Onun Kur'an'ı sünnetle tefsirini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Ayetin Manasını Te'yid Eden Hadisleri Zikretmesi

Tebrîzî *يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ*
"Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar. Onda insanlar için bir şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır."⁴⁶ âyetinin manasını Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kardeşinin karın ağrısı şikâyetiyle gelen birine bal içmeyi emrettiği, o kişi fayda vermediği açıklamasına rağmen üçüncüde "muhakkak ki Allah doğruyu söyledi kardeşinin karnı ise yalan söyledi" diyerek üç defa içmesi için ısrar ettiği üçüncüde o kişinin iyileştiği⁴⁷ hadisiyle teyid etmiştir.⁴⁸

2) Mücmel ve Mübhemî Beyan Eden Hadislere Müracaat Etmesi

Tebrîzî *وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا* "Yoluna gücü yetenlerin o evi hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerine bir hakkıdır."⁴⁹ âyetindeki "Yoluna güç yetirmek" lafzını Resulullah'ın (s.a.v.) "azık ve binek"⁵⁰ olarak tefsir ettiğini zikretmiştir.⁵¹

3) Zayıf Hadislere Yer Vermesi

Tebrîzî *أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا*
"Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Şayet isteseydi onu sabit kılardı. Sonra biz güneşi gölgeye delil kıldık."⁵² âyetinde geçen "şems" kelimesini "Hakikatü'l-Muhammediye" olarak tefsir eden sufilerin delil getirdikleri "Sen olmasaydın sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım"⁵³ hadis-i şerifini

⁴⁶ Nahl 16/69.

⁴⁷ Buhari, "Tıb" 4. Krş. Müslim, "Selam" 91.

⁴⁸ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Mecîd*, vr. 321a.

⁴⁹ Ai İmran 3/97.

⁵⁰ Tirmizi, "Tefsîru'l-Kur'an" 4; İbn Mace, "Menasik" 6.

⁵¹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Mecîd*, vr. 137b.

⁵² Furkan 25/45.

⁵³ Acluni San'anî'nin bu hadisin mevdu olduğunu söylediğini, kendisine göre ise hadis olmasa dahi manasının doğru olduğunu zikretmiştir. Acluni, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafa ve*

zikretmiş,⁵⁴ fakat hadisin sıhhat derecesi hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır.

4) Sureleri Okumanın Faziletleriyle İlgili Hadisleri Zikretmesi

Tebrîzî, eserinde Kur'an surelerini okumanın faziletleriyle ilgili her surenin sonunda bazı hadisler zikretmiştir. Bu hadisleri ravi zincirini belirtmeksizin doğrudan Resulullah'a (s.a.v.) isnad etmiştir. Söz konusu hadisleri zikrettikten sonra genellikle "Keşşaf'ta da böyledir" ifadesini kullanmak suretiyle bu hadisleri almış olduğu kaynağı vermeyi de ihmal etmemiştir.

Mesela Mü'minun surenin fazileti hakkında Hz. Ömer'in (r.a.) "Hz. Peygamber'e vahiy indiği zaman yanında arı uğultusuna benzeyen bir ses duyulurdu. Bir gün yine kendisine vahiy geldi. Bir saat durduk, sonra ses açıldı. Resulullah (s.a.v.) kibleye döndü, ellerini kaldırarak şöyle dedi: "Allah'ım, bize nimetlerini artır eksiltme; bizi yücelt alçaltma; bize ver bizi yoksun bırakma; bizi üstün kıl, alt etme; bizi razı et, bizden razı ol." Resulullah (s.a.v.) bu şekilde Allah'a dua ettikten sonra: Bana on âyet indi, her kim onların gereğini yerine getirirse cennete girer dedi ve "Gerçekten mü'minler felaha ermiştir" âyet-i kerimesinden başlayarak Mü'minun suresinin ilk on âyetini okudu" rivayetine yer vermiştir.⁵⁵

c. Kur'an'ın Sahabe Kavliyle Tefsiri

Kur'an-ı Kerim'in tefsirinde sahabenin görüşlerinin önemli bir yeri vardır. Onların Kur'an'ın anlaşılmasına büyük katkıları olmuştur. Çünkü sahabe Kur'an'ı en iyi anlayan ve tefsir eden kimse olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkadaşlarıdır. Onlar Hz. Peygamber'in meclisinde bulunuyor, onun sohbetlerine katılıyor ve anlamadıklarını sormak suretiyle konuyla ilgili bilgileri kaynağından alıyorlardı. Onların Hz. Peygamber'e olan güvenleri sağlam ve yeterli bilgi almalarını ve aldıkları sağlam bilgileri aktarmalarını sağlıyordu. Bu bakımdan müfessirlerin hemen hemen hepsi tefsirinde hadislerin yanında sahabe kavline de yer vermiştir.

Tebrîzî, tefsirinde sahabe içinde sıkça İbn Abbas'ın (r.a.) görüşlerine⁵⁶ dayanmanın yanında, Hz. Ömer (r.a.)⁵⁷ ve Hz. Ali (r.a.)⁵⁸ gibi şahısların

Müzilü'l-İlbas Amma İştehare Mine'l-Ehâdisi Alâ Elsineti'n-Nas, 3. bsk. Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1351, II, 214.

⁵⁴ Tebrîzî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Mecid*, vr. 395b.

⁵⁵ Tebrîzî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Mecid*, vr. 381a. Ayrıca bkz. Tirmizi, "Fedailu'l-Kur'an" 24.

⁵⁶ Örnek olarak bkz: Tebrîzî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Mecid*, vr. 307a.

⁵⁷ Örnek olarak bkz: Tebrîzî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Mecid*, vr. 159b. Krş. Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Mısır 1387/1967, V, 99.

görüşlerine de zaman zaman yer vermiştir. Burada sahabe tefsirine iki örnek vereceğiz.

Söz gelimi, وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنَّ خِفْتُمْ أَنْ يُفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا *"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur."*⁵⁹ âyetinin tefsirinde Hz. Ömer'in "Yolculuk namazının Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözüne istinaden iki rekâttır" açıklamasına;⁶⁰ إِنَّ تَجَنَّبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكْفِرْ عَنْكُمْ *"Eğer yasaklandığımız büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz."*⁶¹ âyetinin tefsirinde Hz. Ali'nin (r.a) "Büyük günahlar Allah'a şirk koşmak, haksız yere adam öldürmek, iffetli kadınlara iftirada bulunmak, zina yapmak, yetim malı yemek, savaş meydanından kaçmak ve sihir yapmak olmak üzere yedi tanedir" açıklamasına yer vermiştir.⁶²

d. Kur'ân'ın Tâbiûn Görüşüyle Tefsiri

Tebrîzî âyetlerin tefsirinde sahabe görüşü yanında Mücahid (ö. 104/722)⁶³, Dahhak (ö. 105/725)⁶⁴, Katâde (ö. 107/725)⁶⁵ ve Hasan el-Basrî (ö. 110/728)⁶⁶ gibi Tabiunun ileri gelen müfessirlerinin yorumlarına da yer vermiştir. Burada her birine birer örnek vereceğiz.

⁵⁸ Örnek olarak bkz: Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 258b; İbn Kesîr, *Ebbü'l-Fida İmâdüddîn İsmail b. Şihabüddîn Ömer el-Kureşî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahire 1376/1956, II, 351. Ayrıca bkz. Tebrîzî, *Tefsîr*, vr. 542a; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 29.

⁵⁹ Nisâ 4/101.

⁶⁰ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 177b. Kurtubî'ye göre Hâlid b. Esîd İbn Ömer'e "Ey Abdurrahman, biz Kur'an'da 'Salâtü'l-Havf' (korku namazı)nı ve 'Salâtü'l-Hadr' (normal namaz) buluyoruz. Ama 'Salâtü's-Sefer' (yolculuk namazı)nı bulamıyoruz" der. İbn Ömer "Ey kardeşimin oğlu, Allah Teâlâ Hz. Muhammed'i (s.a.v.) peygamber olarak gönderdi, biz bir şey bilmiyoruz ve onu neyi nasıl yaparken görüyorsak onu yapıyoruz." cevabını verir. Bu habere göre yolculuk esnasında korku anında değil normal şartlarda namazın kısaltılması farz değil sünnettir. Çünkü Kur'an'da bu durum zikredilmemektedir. Kur'an'da zikredilen kasr şayet yolculuk ve korku anı için olsaydı ikisi bir arada zikredilirdi. Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 353. Detay için bkz. Şahin, Osman, *İslam Hukukunda Seferilik ve Hükümleri*, Samsun, 2009, s.197vd.

⁶¹ Nisâ 4/31.

⁶² Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 163a; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 485.

⁶³ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 138b; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan An Te'vili'l-Kur'ân*, 2. bsk. Mısır 1373/1945, XXI,110; "en Yakın azab"ı Mücahid "kabir ve dünya azabı" olarak zikretmiştir. bkz. Mücahid, Ebu'l-Haccac Mücahid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzumî, *Tefsîru Mücahid*, thk. Abdurrahman et-Tahir b. Muhammed es-Surefî, Beyrut 1469/1921, II, 511.

⁶⁴ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 577b; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 175.

⁶⁵ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 456b; Taberî, *Camiu'l-Beyan An Te'vili'l-Kur'ân*, XXIII, 12.

⁶⁶ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 80a; Zemahşerî, *Keşşaf*, I, 323.

Söz gelimi, فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِيْنَ “Onlara aşığılık maymunlar olun dedik.”⁶⁷ âyetinin tefsirinde Mücahid’in “Onların şekilleri yani dış görünüşleri maymun suretine çevrilerek çirkinleştirilmedi, fakat onların kalpleri yani iç görünüşleri, kalplerindeki duygu ve düşünce değiştirilerek tıpkı eşeğe benzetildikleri gibi maymuna benzetildiler” açıklamasına;⁶⁸ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ وَاْمْتَاْزُوا الْيَوْمَ الْمُجْرِمُونَ (Allah şöyle der:) “Ey suçlular! Ayrılın bu gün!”⁶⁹ âyetinin tefsirinde Dahhâk’ın “cehennemde her fırkanın bir evi vardır. Onun içine girer, kapıları üzerine kapatılır ve ebedî orada kalır. Orada ne o kimseyi görür ne de kimse onu görür” izahına⁷⁰ ve فَحُكْمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ فِى فَآلِلَهِ “Artık onların aralarında uyuşamadıkları davada, hükmü Allah verecektir.”⁷¹ âyetinin tefsirinde Hasan el Basrî’nin “Allah’ın kıyamet gününde onlar hakkındaki hükmü, onları yalanlamak ve cehenneme atmaktır” görüşüne müracaat etmiştir.⁷²

e. Kur’ân’ı Nüzul Sebepleri Açısından Tefsiri

Kur’ân-ı Kerim’in anlaşılmasında nüzul sebeplerinin bilinmesinin önemli rolü vardır. Zira nüzul sebepleri ayetlerin iniş sebebi olan olayları, soruları veya hükmü açıklamaktadır.⁷³ Tebrîzî’nin sebep-i nüzule yer vermesi ise şöyledir:

1) Bir Ayet İçin Birden Fazla Nüzul Sebebi Zikretmesi

Bu konuda iki örnek vermekle yetineceğiz.⁷⁴

Tebrîzî “Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah’a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah’a derinden saygı duyarak inanırlar.”⁷⁵ âyetinin sebebi olarak hem Mücahid’den gelen Ehl-i Kitaptan Abdullah b. Selam ve arkadaşları hakkında indiği habere,⁷⁶ hem de şu rivayete dayanmıştır. Şöyle ki: Rivayete göre âyet-i kerime Necran ehlinden 40, Habeşistan’dan 32 ve Rumlardan 8 kişi hakkında inmiştir. Bu şahıslar Hz. İsâ’nın (a.s.) dinine tabi olup sonradan Müslüman olmuşlardır. Habeş kralı Necaşî ölünce Cebrail (a.s.) onu

⁶⁷ Bakara 2/65.

⁶⁸ Tebrîzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd*, vr. 57a-58b; Mücahid, *Tefsîru Mücahid*, I, 77.

⁶⁹ Yâsîn 36/59.

⁷⁰ Tebrîzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd*, vr.446b. Krş. Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XI, 46.

⁷¹ Bakara 2/113.

⁷² Tebrîzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd*, vr. 70a; Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 306.

⁷³ Zerkânî, *Menâhilu’l-İrfân fi Ulumi’l-Kur’ân*, I, 99.

⁷⁴ Başka örnekler için bkz. Tebrîzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd*, vr. 24b, 120, 135, 183, 312, 622b.

⁷⁵ Âl-i İmrân 3/199.

⁷⁶ Tebrîzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd*, vr. 152a. Vahidî, Mücahid’in İbn Cüreyc ve İbn Zeyd’den âyetin Ehl-i Kitaptan mü’min olanların hepsi hakkında nazil olduğunu zikretmiştir. Bkz. Vahidî, *Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed, Esbabu’n-Nüzûl*, Beyrut: 1398/1878, s. 94.

Resulullah'a (s.a.v.) bildirdi. Resulullah arkadaşlarına "kalkınız ve sizin yurdunuzda ölmemiş olan kardeşinizin cenaze namazını kılınız" dedi. Daha sonra Resulullah (s.a.v.) Bakî denen yere çıktı, Habeşistan diyarına yöneldi ve Necaşî'nin yatağını gördü. Sonra onun namazını kıldı ve Allah'tan (c.c.) onun için af ve mağfiret diledi. Bunun üzerine münafıklar "kendi dininden olmayan ve daha önce onu hiç görmeyen Hıristiyanların büyüklerinden birinin cenaze namazını kılan şu adama bakın" dediler ve bunun üzerine Allah (c.c.) bu âyet-i kerimeyi indirdi.⁷⁷

Yine Tebrizî *وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا "Müminlerle karşılaştıkları zaman, biz de inandık" derler.*⁷⁸ Ayetinin nuzul sebebi olarak şunları kaydetmiştir: Rivayete edildiğine göre sahabeden bir grup Abdullah b. Übey ve arkadaşlarını karşıladılar. Abdullah b. Übey, arkadaşlarına "bakınız sizin adınıza bu sefihlere nasıl cevap veriyorum" dedi ve Ebû Bekr'in (r.a.) elini tutarak ona "malını ve canını Resulullah'a adayan, mağarada ona arkadaşlık eden, İslâm'ın büyüğü ve Benî Temim kabilesinin efendisi merhaba" dedi. Sonra Hz. Ömer'in (r.a.) elini tuttu ve ona "malını ve canını Resulullah'a adayan, Allah'ın (c.c.) dininde kuvvetli olan, hakkı batıldan ayıran ve Beni Adiy kabilesinin efendisi merhaba" dedi. Sonra Hz. Ali'nin (r.a.) elini tuttu ve ona, "Resulullah (s.a.v.) hariç Beni Haşim kabilesinin efendisi, Resulullah'ın amcazadesi ve damadı merhaba" dedi ve bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Bir başka rivayete göre ise Hz. Ali (r.a.) Abdullah b. Übey'e "Ey Abdullah! Allah'tan kork ve münafıklık yapma, zira münafıklar Allah'ın (c.c.) en kötü kullarıdır" deyince Übey Hz. Ali'ye (r.a.) şöyle demiştir: "Ey Ebu'l-Hasen söylediklerine dikkat et. Allah'a yemin ederim ki, bizim imanımız ve tasdikimiz sizin imanınız ve tasdikiniz gibidir." Sonra bir birlerinden ayrıldılar. İbn Übey arkadaşlarına "söylediklerimde beni nasıl buldunuz? Onları gördüğünüz zaman benim yaptığım gibi yapın ve onları hayırla yad edin" deyince arkadaşları "bizim aramızda olduğun müddetçe hayır içerisinde" dediler. Müslümanlar Resulullah'a (s.a.v.) gelerek olup bitenleri haber verdiler ve bunun üzerine Allah (c.c.) bu âyeti indirdi.⁷⁹

2) Ayetin Şahıslar Hakkında İndiğine Dair Nüzul Sebeplerini

Zikretmesi

Tebrîzî *خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ "İnsanı nutfeden (bir damla sudan) yarattı. Böyle iken t bakarsın ki o, Rabbine apaçık bir hasım olmuştur."*⁸⁰ âyetinin nüzul sebebi olarak Ubey b. Halef'le ilgili rivayeti zikretmiştir.

⁷⁷ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 152b; Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s. 193.

⁷⁸ Bakara 2/14.

⁷⁹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 24b; Krş. Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s. 13.

⁸⁰ Nahl 16/4.

Şöyle ki: Ubey b. Halef eline ufalanıp kül olmuş bir kemik alıp Resulullah'a (s.a.v.) gelerek "ey Muhammed! Bu kemik bu hale geldikten sonra Allah'ın onu tekrar dirilteceğini mi söylüyorsun?" dedi ve bu âyet nazil oldu.⁸¹

3) Olaylarla İlgili Nüzul Sebeplerini Zikretmesi

Söz gelimi, أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ "Oruç gecesinde kadınlara yaklaşmak size helal kılındı."⁸² Rivayet edildiğine göre Müslümanlara yatsı namazlarını kılincaya veya yataklarına uzanuncaya kadar yemek, içmek ve hanımlarına yaklaşmak helal kılınmıştı. Hz. Ömer (r.a.) yatsıdan sonra hanımına yaklaştı ve yaptığına pişman oldu. Sonra Resulullah'a (s.a.v.) geldi ve ondan özür diledi. Bunun üzerine bir grup insan ayağa kalkarak yatsıdan sonra hanımlarına yaklaştıklarını itiraf ettiler ve bunun üzerine bu âyet nazil oldu.⁸³

f. Nâsih ve Mensuh Ayetleri Tefsiri

1) Mensuh Kabul Edilen Ayetleri Değerlendirmesi

Söz gelimi, وَرَبِّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَسِعَ عِلْمَهُ. "Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah'ın (rahmeti ve nimeti) geniştir. O her şeyi bilendir."⁸⁴ Tebrîzî âyet-i kerimenin; فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُمَا كُنْتُمْ فَأُولُوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ. "Artık yüzünü (namazda) Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin"⁸⁵ âyetiyle mensuh olduğunu söylemiştir.⁸⁶

2) Mensuh Olduğu Kabul Edilen Meşhur Ayetlerin Dışında Bazı

Bazı Ayetlerin Mensuh Olduğunu Zikretmesi

Tebrîzî وَذَرِّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَعَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا. "Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri (bir tarafa) bırak."⁸⁷ âyetinin tefsirinde "Onlar dinî işlerini Allah'tan gelen vahiy üzere değil, akla dayalı olarak şehvî arzularına göre kurdular. Uymakla mükellef oldukları İslâm dinini oyun ve eğlence kabul ederek onunla alay ettiler manasına gelmesi de caizdir." ve "Allah Teâlâ her kavme Allah'ı zikrettikleri, namaz kıldıkları ve yücelttikleri bir bayram vermiştir.

⁸¹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 315b. Krş. Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s. 188. Başka bir örnek için bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 424b. Krş. Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, ss. 229-230.

⁸² Bakara 2/187.

⁸³ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 89b. Vahidî bu olayı İbn Abbas'ın Vabil'den rivayet ettiğini zikretmiştir. Vahidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 30. Başka örnek için bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 193a; Vahidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 129.

⁸⁴ Bakara 2/115.

⁸⁵ Bakara 2/144.

⁸⁶ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 70b. Ayrıca bkz. Tebrîzî, *Tefsîru*, vr. 86b-87a.

⁸⁷ En'âm 6/70.

Müslümanlar hariç müşrikler ve Ehl-i Kitabın tamamı bayramlarını oyun ve eğlence edinmişlerdir. Müslümanlar ise bayramlarını Allah'ın meşru kıldığı şekilde uygulamışlardır. Bütün bunların özeti, "yalanlarından ve alaylarından dolayı onlardan yüz çevir, kalbini ve gönlünü onlarla meşgul etme" demektir. Bunun manasının "onlarla her hangi bir tartışmaya girmeden onlardan yüz çevir olduğu da söylenmiştir." açıklamasını yaptıktan sonra âyetin "*Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün*"⁸⁸ âyetiyle mensuh olduğunu söylemiştir.⁸⁹

Yine Tebrîzî'ye göre وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ. "Sizle savaşanlara karşı Allah yolunda sizde savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez."⁹⁰ âyet-i kerimesi savaşın bazı hükümlerini ve bu hükümlerle ilgili bazı önemli noktaların meşruiyetini beyan etmektedir. Enes b. Rabî bu âyetin Medine'de savaş hakkında inen ilk âyet olduğunu söylemiştir. Resulullah (s.a.v.) kendisiyle savaşanlarla savaşıyor ve savaşmaktan çekinenlerle savaşmıyordu. Buna göre; size savaş açanlarla Allah'ın dinin yüceltilmesi için savaşın manasındadır." Tebrîzî, bu açıklamaları yaptıktan sonra, âyet-i kerimenin "*Müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa, siz de onlara karşı topyekün savaşın*"⁹¹ âyetiyle neshedildiğini söylemiştir.⁹²

Görüldüğü üzere yukarıdaki âyetler bazı şartlarla müşriklerle savaş ve mücadeleye girmeden onları kendi hallerine bırakmayı öngörmekte iken Tebrîzî bunların savaş âyetleriyle neshedildiğini ileri sürmektedir.

g. Kıssalar ve Tarihi Olaylarla İlgili Ayetleri Tefsiri

Kur'an-ı Kerim'de geçmiş Peygamberlere ve milletlere dair kıssalar mevcuttur. Kur'an'daki bu kıssalardan maksat, tarihî vâkıaların kronolojik olarak anlatılması değildir. Aksine geçmiş Peygamberlerin ve milletlerin başına gelenlerden ders ve ibret almaktır. Zira Kur'an âyetlerinin 1787 tanesi kıssalardan bahsetmektedir. Kur'an-ı Kerim kıssaları adeta gözlerimizin önünde cereyan ediyormuşçasına anlatır. İnsanlık tarihi bir sinema şeridi gibi seyircilerine ibret alınacak ince noktaları vererek hayatını tanzim etme yollarını gösterir. Sözün özü Kur'an'daki kıssaların asıl gayesi ahlaki ve

⁸⁸ Tövbe 9/5.

⁸⁹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 217a. Ayrıca bkz. Tebrîzî, *Tefsîr*, vr. 91a.

⁹⁰ Bakara 2/190

⁹¹ Tövbe 9/36.

⁹² Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 91a.

terbiyevî olması, yani insanların güzel ahlak ve terbiye sahibi olmalarını sağlamaktır.⁹³

Tebrîzî, âyet-i kerimelerin tefsirini yaparken kıssalara ve tarihî olaylara yer vermek suretiyle ibret verici sahneleri bazen uzun uzun, bazen de kısa ve öz olarak anlatmıştır. Kıssa ve tarihî olayları anlatırken genellikle “rivayet olduğuna göre” ifadesini kullanmıştır.

Söz gelimi, رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمَلِكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ. *Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve ahrette sen benim velimsin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni Salihler arasına kat.*⁹⁴

Tebrîzî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Rivayet olduğuna göre Hz. Yakup (a.s) Mısır’da oğlu Yûsuf’un (a.s.) yanında yirmi dört sene yaşamıştır. Ölümünden önce kendisini Şam’a defnetmelerini vasiyet etmişti. Vefat edince yapmış olduğu vasiyet üzerine na’sı Şam’a götürüldü ve orada medfun bulunan babası İshak’ın (a.s.) yanına defnedildi. Daha sonra Yûsuf (a.s.) Mısır’a dönmüş orada babasının ölümünden sonra yirmi üç yıl daha yaşamıştır. Yusuf (a.s.) ölümünün yaklaştığını ve vadesinin dolduğunu anlayınca ölümü temenni etti. Rivayete göre ne kendisinden önce, ne de sonra hiçbir Peygamber ölümü temenni etmemiştir. Yüce Allah (c.c.) onu güzel bir ölüm üzerine ruhunu teslim aldı. Mısır halkı onu nereye defnedecekleri hususunda münakaşa ederek birbirlerine karşı düşmanca bir tavır takındılar. Çünkü onlardan her biri Hz. Yûsuf’un kendi mahallesine defnedilmesini istiyordu. Sonra mermerden bir sandık yaparak na’sının onun içerisine konulması hususunda anlaşmaya vardılar. Sandık yapıldıktan sonra Mısır halkı Hz. Yûsuf’un na’sını sandığın içine koyarak Nil nehrinde üzerinden sular akan bir yere defnettiler. Onu defnettikten sonra tek bir yol üzere Mısır’a geri döndüler.”⁹⁵ Görüldüğü üzere Tebrîzî Yusuf (a.s.)’in ayette yer alan duasını tefsir sadedinde vefatı ardından defnini detaylarıyla anlatmıştır.

⁹³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, ss. 171-172; Kara Mustafa, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur’ân Kıssaları*, Üniversite Yayınları, Samsun 2018, ss.131-132; Kara, “Kur’ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, *İslamî İlimler Dergisi*, yıl. 9, c. 9, sy. 1, Bahar 2014, (ss.69-102), s.93; Kara, “Kur’ân Kıssalarını “Hikaye” Kavramıyla Tanımlamanın İmkani”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, c. 2, sy. 1, Nisan 2018, (ss. 57-73), s.57.

⁹⁴ Yûsuf 12/101.

⁹⁵ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Mecîd*, vr. 297b. Ayrıca bkz. Tebrîzî, *Tefsîr*, vr. 144b.

h. İsrailiyyat Karşısındaki Tavrı

İslâm'a ve özellikle de tefsire girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve onun muasırları olan sahabe ile müteakip nesillere izafe edilen her türlü habere israiliyyat denir.⁹⁶ Bu tür haberlerin asılsız ve mesnedsiz olduğu bir gerçektir. Meselâ Ashab-ı Kehf'in isimleri, köpeklerinin rengi, Allah'ın Hz. İbrahim için dirilttiği kuşların cinsi vb. şeyler Kur'ân'da delilsiz bırakılan konulardır ve bunlar hakkında söylenenler de sağlam bir delile dayanmamaktadır.⁹⁷

Tebrîzî de birçok müfessir gibi israili rivayetlerin etkisinde kalmış ve tefsirinde bu tür rivayetlere yer vermiştir. Özellikle Peygamberlerle ilgili konularda israiliyat türü rivayetleri uzun uzun zikretmiş,⁹⁸ geçmiş milletlerle ilgili de kaynak olarak kullanmıştır.⁹⁹

Örneğin Tebrîzî, Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen meleklerden bahsederken "el-Mukassemât" adlı bir grup melekten söz ederek şunları zikretmiştir: "el-Mukassemât" burçlar âlemine ait meleklerdir. O makam ise Cebrail'in (a.s.) makamıdır. Burçlar âlemi on iki kısma ayrılmış olup her kısımda o kısmın lideri konumunda olan bir melek bulunmaktadır. Bu melekler "terazi, akrep, yay, oğlak, kova, balık, koç, öküz, ikizler, yengeç, aslan ve başak" şeklinde çeşitli suret ve görünümüne sahiptirler.¹⁰⁰ Tebrîzî'ye göre bu on iki grup melek günümüzde oldukça yaygın olan "Yıldız falı" burcunda yer alan bir sembolü temsil etmektedir. Kanaatimizce Tebrîzî yaptığı bu ayırmada her devirde yaygın olan münecimlerden etkilenmiştir. Kur'ân-ı Kerim gibi kutsal bir kitabın tefsirinde bu tür rivayetlerin yer almaması gerektiği kanaatindeyiz. Ancak müfessirin yaşamış olduğu çağ ve ortamı da göz ardı etmemek gerekir.

Tebrîzî bu tür rivayetleri genellikle Taberî ve Keşşaf'tan almıştır. Bazen de rivayetlerin kaynağını belirtmeden olaylardan bahsetmiştir.¹⁰¹ Melekler konusunda nereden alındığını tespit edemediğimiz ve meleklerle on iki burç arasında bir benzerlik kurduğu bir rivayetten de bahsetmiştir.

⁹⁶ Aydemir Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, Ankara 1979, ss. 6-7.

⁹⁷ Ateş Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul I, 52.

⁹⁸ Örnek için bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 474b-475a. Ayrıca bkz. Taberî, *Tarihu'l-Ümeme ve'l-Müluk*, Beyrut trs, I, 136-141. Ayrıca bkz. Tebrîzî, *Tefsir*, vr. 237b.

⁹⁹ Örnek için bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 423a. Ayrıca bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 192; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 116-117; Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, ss. 224-225.

¹⁰⁰ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 43b.

¹⁰¹ Örnek için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 116-117; Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 192.

2. Dirayet Yönünden

Tebrîzî'nin tefsirinin dirayet yönü ağır basmaktadır. Hatta onun dirayet yönünün oldukça kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar eserinde dirayetle ilgili pek fazla kaynak zikretmemiş olsa da, yapmış olduğumuz araştırma sonunda onun bu konuda pekçok kaynağa veya bu ilimlerde yeterli bilgi ve beceriye sahip olduğu kanaatine varmış bulunmaktayız. Bu yüzden daha önce de bahsettiğimiz gibi, onun eserinin tasavvufî bir tefsir olmaktan ziyade dirayet metodu üzere yazılmış bir tefsir olduğunu söylemek mümkündür.

a. Kalamî Konularla İlgili Ayetleri Tefsiri

Tebrîzî, eserinde pekçok kalamî meseleye temas etmiş, bu konuları işlerken ayetlerin ışığı altında kendi kişisel görüşlerini ehl-i sünnetin görüşleri doğrultusunda açıklamış, muhalif gördüğü diğer mezhep imamlarının görüşlerini eleştirmiş veya tamamen reddetmiştir.

Müfessirin bazı kalamî meselelerle ilgili görüşlerini birer örnekle şu şekilde sıralamak mümkündür.

1) İman Kavramı ve Artıp Eksilmesi

Tebrîzî, ... قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ ...
 “Bedeailer “İman ettik” dediler. De ki: İman etmediniz. (Öyle ise, iman ettik demeyin.) “Fakat boyun eğdik” deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi.”¹⁰²
 âyetinde âlimlerin çoğunluğuna ve icma-ı ümmete göre “İman ve İslam” kavramlarının ayrı ayrı manalara geldiğini vurguladıktan sonra: Gerek mümin ve gerekse Müslüman, her ikisi de aynı şeye inanmaktadır. Zira her mümin Müslüman, her Müslüman da mümindir. Bunlardan her hangi biri için o müslümandır, fakat mümin değildir, ya da, mümindir ama Müslüman değildir demek yanlıştır. Taftazanî de bu görüşü benimsemektedir, demiştir.¹⁰³

Müfessirimiz, âyette kastedilen mananın onlardan imanı nefy ve İslamı isbat etmek olmadığını, aksine hem iman, hem de İslam ile sözün sıhhatinin nefyedilmesi olduğunu, çünkü mümin olmayan bir kişinin Müslüman da olamayacağını söyledikten sonra Alahu Teâla'nın güya onlara “İman ettik demeyin, zira siz iman etmediniz, fakat İslama girdik deyiniz” dediğini zikretmiştir.¹⁰⁴

İmanın artıp eksilmesi bağlamında إِيمَانُ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا ذَكَرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تَلَّيْتُمْ عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ. “Müminler ancak o kimselerdir ki, Allah

¹⁰² Hucurat 49/14.

¹⁰³ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 537b; krş. Taftazanî, Mes'ud b. Ömer b. Abdillâh Sa'duddîn, *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye*, thk. Ahmed Hicazî es-Sakta, Kahire: 1408/1988, s. 53.

¹⁰⁴ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 537b.

anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler."¹⁰⁵ Ayetinin tefsirinde şunları açıklamıştır: a) Hanefilere göre imanın artması ya da eksilmesi mümkün değildir. Zira onlara göre imanın artması müminin artması demektir.¹⁰⁶ b) Şafiiler ise imanın arttığını ve eksildiğini söylemişlerdir.¹⁰⁷ c) Mutezileye göre ise iman, amellerin artıp eksilmesine bağlı olarak artar ve eksilir. Çünkü onlara göre amel imandan bir cüzdür.¹⁰⁸

2) Allah'ın Sıfatları

Tebrîzî tefsirinde Allah'ın zatı ve sıfatlarına dair bazı açıklamalarda bulunmuştur.

Allah'ın ilim sıfatı hakkında *وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعاً فَأَنْتَ تُكْرَهُ* "Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mümin olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?"¹⁰⁹ âyetinin tefsirinde Eş'arîler ile Mutezilenin görüşleri üzerinde durmuş ve onların görüşlerine yer vermiştir. Ona göre Eş'arîlerin âyetten yapmış oldukları istidlâl, imanın Allah'ın (c.c.) iradesi dışında olmadığı, aksine hem imanın hem de küfrün ilahi iradenin bir sonucu olarak gerçekleşmiş olmasıdır.¹¹⁰ Tebrîzî bu âyetin Mutezile ile Eş'arî kelimcileri arasında kelâmî münakaşalara neden olduğunu haber vermektedir. Nitekim ona göre Eş'arîlerin bu istidlali karşısında Mutezilenin tavrı şudur: Ayetteki irade mutlak değil, cebr ve zorlamaya dayalı bir iradedir. Yani herhangi birisine bir şeyi zor ve baskı kullanarak yaptırmaktır. Dolayısıyla cebrî irade Eş'arîlerin anladığı manada herkesi değil, bazı insanları bağlamaktadır.¹¹¹

Allah'ın iradesi hakkında *وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَأْسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ* "Gaybın anahtarı yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı

¹⁰⁵ Enfâl 8/2.

¹⁰⁶ Ebû Hanife, Numan b. Sabit, "el-Fıkhü'l-Ebsat", *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*, trc. Mustafa Öz, İstanbul: 1981, s.62; Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, Aliyyü'l-Karî Şerh, trc. Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul: 1979, s. 355; Tâî, Kemaleddin, *Risaletü'n fi't-Tevhid ve Fıraki'l-Muasara*, Bağdat: 1392/1972, s.16; Lakânî, Abdusselam b. İbrahim, *Şerhu Cevheretü't-Tevhid*, Mısır: 1375/1955, s. 62.

¹⁰⁷ Pezdevî, Ebû Yûsuf Muhammed, *Ehli Sünnet Akaidi*, trc. Şerafettin Gölcük, İstanbul: 1980, s. 219.

¹⁰⁸ Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makalatü'l-İslamiyyin*, thk. Helmut Litter, Wısbaden: 1400/1980, I, 293; Lakânî, *Şerhu Cevheretü't-Tevhid*, ss. 61-62; bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 246b.

¹⁰⁹ Yûnus 10/99.

¹¹⁰ Allah'ın iradesi hk. bkz. Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebi Bekr Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Keylanî, Beyrut: 1975, I, 96-97.

¹¹¹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 274ab. Krş. Zemaşerî, *Keşşâf*, II, 254.

da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dahilinde, Levh-i Mahfuz'da) olmasın."¹¹² ayetinde Allah'ın ilminin cüz'î değil küllî olduğunu, her şeyi kuşattığını ve en ince ayrıntıya varıncaya kadar bildiğinin haber verildiğini söylemektedir. Nitekim o, ayette geçen "Onun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez" ifadesini şu şekilde tefsir etmektedir: "Bu ifade Allah'ın (c.c.) ilminin cüziyyatı tamamen bildiğini gösterir, zira O'nun ilminin sonu yoktur. Değil bir yaprağın yere düşmesi ya da kırıldaması, hiçbir şey O'nun bilgisi dışında meydana gelemez."¹¹³

Allah'ın kudreti sadedinde *بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ*. "O, gökleri ve yeri eşsiz-örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece ol der, o da hemen oluverir."¹¹⁴ âyetindeki "ol!" emri ile darb-ı meselin gerçek mi yoksa mecazî mi olduğu hususunda Sûfiler, Mutezile ve Eş'ariler arasında ihtilaf olduğunu söylemiştir ve bu ihtilafları şu şekilde zikretmiştir:

Sûfilere göre ayetteki "ol" emri ve darb-ı mesel mecazî değil gerçektir. Çünkü bunların gerçekleşmesine mani olabilecek herhangi bir engel yoktur. Yine onlara göre, emir yaratılmamış, aksine emrin bağlı ve ilgili olduğu şey yaratılmıştır. Zira onlara göre söz kadim (eski) ve ezelidir. Mevcut olmayan mahiyetler her ne kadar mevcut olmasa bile sabittir. Bu da bir şeyi örnek olarak getirmeye engel teşkil etmez. Eşariler de Sûfilerin görüşüne katılmışlar ve hem emrin hem de darb-ı meselin mecazî değil gerçek olduğunu ifade etmişlerdir. Mutezileye göre ise, ayetteki "ol" emri ve darb-ı mesel gerçek değil mecâzidir.¹¹⁵ Mutezile bunların gerçek kabul edilmesi halinde mevcut olmayan bir şey örnek gösterilene benzetilmiş olur ki, bu da emrin yaratılmış olan ikinci bir emre muhtaç olduğunu gösterir tezini savunarak mananın mutlak anlamda mecazî olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁶

3) Ru'yetullah

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرُ إِلَيْكَ فَإِن تَرَانِي وَلَكِنِ أَنْظُرْ إِلَىٰ تَابُوتِ آلِ مُوسَىٰ إِذِ انبَسَتْ مِنْهَا نُورٌ فَتَأْتِيكَ الْبُحُورُ بِالْقُرْآنِ فَمُعْجِزَاتٍ "Mûsa belirlediğimiz yer (Tur)'a gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sende beni görebilirsin" dedi."¹¹⁷ ayetinin tefsirini yorum yapmamış, sadece görüş

¹¹² En'âm 6/59.

¹¹³ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 216a.

¹¹⁴ Bakara 2/117.

¹¹⁵ Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 307.

¹¹⁶ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 71a.

¹¹⁷ A'raf 6/143.

sahiplerine nakille yetinmiştir. Şöyle ki: Eşariler bu ayeti delil getirerek Allah'ın (c.c.) görülmesinin mümkün olmadığını söylemişlerdir. Mutezile ise ise bu ayete istinaden Allah'ın (c.c.) görülmesinin mümkün olmadığını söylemiştir.¹¹⁸

4) Nübüvvet

Yüce Allah'ın (c.c.) kulları arasından seçerek emir ve yasaklarını insanlara tebliğ ederek açıklamaları için görevlendirmiş olduğu kişilere Nebi/Peygamber denir. Peygamberlerde birer insandır. Tıpkı insanlar gibi yerler, içerler, yürürler, gülerler, konuşurlar, evlenirler, çoğalırlar, belirli bir süre yaşarlar ve zamanı gelince ölürlür. Ancak Peygamberler, sıradan insanlardan farklıdır ve bütün yaşantılarıyla insanların bu göreve en layık olanlarıdır. İnsanların hayatları boyunca uymak zorunda oldukları bir takım kuralları vardır. Bu kuralların onlara iletilerek anlatılması, kendilerine Allah'ın varlığı ve birliği, her şeyin yaratıcısı ve âlemlerin Rabbi olduğu, yeryüzünde kulluk ve ibadet etmeye layık tek ma'bud'un kendisi olduğunun iletilmesi gerekmektedir. İşte bunun için Yüce Allah (c.c.), kulları arasından bazı şahısları seçerek onlara Peygamberlik görevi vermiş ve her Peygamberi kendisiyle aynı dili konuşan milletlere göndermiştir.

Tebrîzî, *وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ* ... *مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ... Andolsun biz, her millete, Allah'a kulluk edin, tâğuttan kaçının diye Peygamberler gönderdik. Allah onlardan kimini doğru yola iletti, onlardan kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapıklık hak oldu."*¹¹⁹ ayet-i kerimesinde her millete bir peygamber gönderildiğini, buna rağmen onlardan bazılarının kendilerine zulüm ve haksızlık ederek zalimlerden olduğunu, bu durumun sadece Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ümmetine mahsus değil, bütün peygamberlerin gönderilmiş oldukları milletler için geçerli olduğunu" söyledikten sonra, burada konuyla ilgili olarak Mutezile ve Eşarilerin elçi gönderme konusundaki şüphelerine/zayıf görüşlerine bir cevap olduğunu ifade etmiştir.¹²⁰

Peygamberlerin mucizeleri sadedinde *وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ* "Andolsun biz, Mûsa'ya apaçık dokuz ayet verdik."¹²¹ âyetinin tefsirinde Tebrîzî, Hz. Mûsa'ya verilen ayetlerden kastın mucizeler olduğunu söyleyerek bu

¹¹⁸ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 240a. Eşari görüşü için bkz. Eşari, *el-İbane an Usulî'd-Diyane*, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, Mısır: 1393/1973, ss. 41-46.. Mutezile görüşü için bkz. Kâdî Abdulcebbar, *el-Muhîtu bi't-Teklîf*, thk. Ömer es-Seyyid Azmi, Kahire: trs, ss. 209-213; Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s. 242.

¹¹⁹ Nahl 16/36.

¹²⁰ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 318a.

¹²¹ İsrâ 17/101.

mucizeleri şu şekilde izah etmiştir: Yılan suretine giren âsâ (değnek), cebe sokulup çıkarılınca ay gibi parlayan el, çekirge, bit, kurbağa, kan, taştan fışkıran su, Kızıldeniz'in ikiye ayrılması, Tur dağının İsrail oğullarını korkutması. Müfessirimiz konuyla ilgili olarak İbn Abbas ve Hasanü'l-Basrî'nin Hz. Mûsa'nın mucizelerinin; tufan, çekirge, kıtlık, su fışkıran taşın yeri, Kızıldeniz'in ikiye ayrılması, Tur dağının İsrail oğullarını korkutması olduğunu söylediklerini zikretmiştir.¹²²

Hz. Peygamber'e verilen mucize bağlamında Kur'an'ın mucizeliği de ele alınmıştır. Nitekim *أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَاذْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ.* "Yoksa "onu (Kur'an'ı) kendisi uydurdu" mu diyorlar? De ki: Eğer doğru (söylüyor) iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurulmuş on sure getirin."¹²³ âyetinin tefsirinde Tebrîzî, konuyla ilgili olarak özetle şu bilgileri vermiştir: "Allah Teâlâ inkâr edenlere fesahat ve belagat yönünden Kur'an-ı Kerim gibi özellikler içeren on sure getirmelerini emretmiştir. Burada on sayısından maksat adedin hususiyeti değil, bilakis onların acizliğinin ortaya çıkması için mücerred teaddüttür. Allah Teâlâ'nın on sayısını seçmiş olmasının sırrı on sayısının tam ve kâmil bir sayı olmasıdır. Yüce Allah (c.c.) onların Kur'an-ı Kerimdeki sureler gibi on sure getirmekten aciz kaldıklarını ispat ettikten sonra onları mükellef kılmıştır."¹²⁴ Kur'an'ın mislini getirme konusunda meydan okuma içeren ayetler¹²⁵ de bu durumu açıkça ifade etmektedir.¹²⁶

Tebrîzî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mucizelerinden birisi olan İsrâ ve Mi'râc olayının vuku bulduğu zaman ve uyku halinde mi, yoksa uyanıkken mi, hem bedenem hem de ruhen mi gerçekleştiği hususunda *سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ.* "Kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir grce Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."¹²⁷ âyetinin tefsirinde konu etrafında ihtilaf olduğunu söylemiş ve bu ihtilafları şu şekilde izah etmiştir: Bazılarına göre isrâ olayı hicretten bir sene önce meydana gelmiştir. İbn Abbas ve Hasan el-Basri'ye göre ise, isra olayı nübüvvetten önce meydana gelmiştir. İsrâ olayının uyku halinde mi, yoksa

¹²² Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 335b.

¹²³ Hûd 11/13.

¹²⁴ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 276a.

¹²⁵ Bkz: Bakara 2/23; Yûnus 10/38.

¹²⁶ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 326b.

¹²⁷ İsrâ 17/1.

uyanıklık halinde mi meydana geldiği konusuna gelince: İslam âlimlerinin çoğunluğu isranın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uyanık olduğu bir zamanda bedenen ve ruhen meydana geldiği görüşündedirler.¹²⁸ Müfessirimiz, isra ve mi'racla ilgili ihtilafları zikrettikten sonra, "isra ve mi'rac hadisesinin delillerle beraber aklın bizzat varlığını kabul etmesi mümkün olmayan olaylar olduğunu, mucize olmasının da buradan kaynaklandığını" ifade etmiştir.¹²⁹

5) Kulun Fiillerinin Yaratılması

Kulların fiillerinin yaratılmış olduğunu teyit sadedinde وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعْدَكُمْ وَعَدَّ الْحَقَّ وَوَعَدْتُمْ فَأَخْلَفْتُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لَهُمْ فَلَا تَلْمُزُونِي وَلَوْ مَوْأ أَنفُسِكُمْ. "İş bitirilince şeytan da diyecek ki: Şüphesiz Allah size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın."¹³⁰ âyetindeki ifadeleri değerlendiren Tebrîzî şunları söyler: Bu ibareler insanın bizzat kendisinin mutluluğu ya da kötülüğü seçtiğine ve buna kendisinin ulaştığına, bunun neticesine katlanmak zorunda olduğuna, zira şeytanın sadece bu işi tezyin ederek güzelleştirmek suretiyle cazip bir hale getirdiğine, Allah Teâla'nın ise kulun istekleri doğrultusunda iyilik ve kötülükleri yarattığına kesin bir delil teşkil etmektedir. Zemahşerî bu açıklamayı yaptıktan sonra Cebriyenin bu konudaki görüşünü şu ifadelerle reddetmektedir: Şayet durum Cebriyenin zannettiği gibi olsaydı, şeytan insanlara ne beni yerin ne de kendi kendinizi, zira Allah (c.c.) sizin için küfrü yarattı ve sizi de onu işlemeye mecbur etti derdi.¹³¹ Tebrîzî, Keşşaf'tan bu nakli yaptıktan sonra konu hakkında kendi görüşünü şu şekilde beyan etmiştir: İki grup arasındaki çekişme ve anlaşmazlık kulun fiilini bizzat kendisinin yaratmış olmasından başka bir şey değildir.

a) Eşarilere göre kul fiilini kendisi seçer, Allah (c.c.) ise kulun istek ve seçeneği doğrultusunda kulun seçmiş olduğu fiili yaratır. Buna göre kul kesbeden, Allah ise yaratandır.¹³² Kulun seçmiş olduğu fiili Allah'ın (c.c.) yaratması birinci meseledir.

b) Cebriyeye göre ise, Allah (c.c.) iyilikleri ve kötülükleri yaratır ve kulu onları yapmaya mecbur eder.¹³³

¹²⁸ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 326b.

¹²⁹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 326b.

¹³⁰ İbrâhim 14/22.

¹³¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 274.

¹³² Eşarî, *el-İbane an Usûli'd-Diyane*, s. 72.

¹³³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 87.

Bu hususta Tebrîzî, şayet durum böyle olsaydı o zaman şeytan insanlara ne beni yerin ne de kendinizi derdi. Oysa beni değil kendinizi yerin, diyor. Çünkü yermek ve kınamak fiilin kazanılmasına ve kazanılmasının gerçekleşmesine terettüp eder¹³⁴demiştir.

6) Büyük Günahlar

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar.”¹³⁵

Tebrîzî, Hâricilerin işlenen bütün günahların şirk olduğunu, sahibinin de ebediyen cehennemde kalacağını¹³⁶ söylediklerini ifade ederek onların bu görüşünü reddetmiştir. Zira o, haricilerin bu görüşünün âyete ters düştüğünü söylemiştir.

Müfessirimiz, ehli-sünnetin görüşü doğrultusunda hareket ederek kulun işlediği bütün günahların şirk olmadığını, kul hakkı ve Allah’a ortak koşmanın dışında bütün günahları dilerse Allah’ın bağışlayacağını, dolayısıyla müminin cehennemden çıkacağını, ancak müşriklerin günahlarından hiçbir şeyin bağışlanmayacağını söylemiştir.¹³⁷

7) Şefaate

Öncelikle belirtelim ki, Mutezile ve bir grup ehl-i kebâirin affedilmeyeceğini söylemişlerdir. Bunlar şefaate kısıtlama getirerek buradaki şefaatin müminlere mahsus olacağını, hatta bunun da şefaatten daha ziyade müminin sevabının artırılması şeklinde ifade edilebileceğini söylemişlerdir.¹³⁸

إِنَّ رَبَّكُمْ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَىٰ الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ. “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş’a¹³⁹ kurulup işleri yerli yerince düzene koyan Allah’tır. Onun izni olmaksızın, hiç kimse şefaateçi olamaz.”¹⁴⁰ âyetini tefsir ederken Mutezile ve onlar gibi düşünenleri tenkid ederek görüş ve düşüncelerinin yanlış olduğunu, zira âyet-i kerimede şefaatin gerçekleşeceğine dair kesin bir işaret bulunduğunu zikretmiştir. Onun bu

¹³⁴ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Mecîd*, vr. 306b.

¹³⁵ Nisâ 4/48.

¹³⁶ Pezdevî, *Ehli Sünnet Akaidi*, s. 118.

¹³⁷ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Mecîd*, vr. 168a, Ehl-i sünnetin görüşü için bkz. Pezdevî, *Ehli Sünnet Akaidi*, s. 187.

¹³⁸ Pezdevî, *Ehli Sünnet Akaidi*, s. 187; Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâtinî'l-Edille fi Usûli'l-İ’ikâd*, s. 386.

¹³⁹ Arş, “kudret ve hâkimiyet tahtı, sınırsız kudret makamı” demektir.

¹⁴⁰ Yûnus 10/3.

konudaki görüşü ehl-i sünnetin görüşü gibidir. Allah'a şirk ve ortak koşmadıkça ehl-i kebâirede şefaât edilecektir.¹⁴¹

8) Kıyamet Alametleri

Tebrîzî, *يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ أَمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا. يَوْمَ* "Rabbi'nin ayetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez."¹⁴² âyetindeki "Rabbi'nin bazı âyetleri"nden kasdın güneşin batıdan doğması gibi kıyamet alametleri olduğunu ifade ettikten sonra konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Berrâ b. Âzib'den rivayet edilen şu hadisine yer vermiştir:¹⁴³

Berrâ b. Âzib (r.a) şöyle rivayet etmiştir: Bir gün kıyamet hakkında konuşuyorduk, tam o sırada Hz. Peygamber (s.a.v.) teşrif etti ve bize "ne konuşuyorsunuz?" dedi. Biz de kıyamet konuşuyoruz dedik. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.): "Duman, dâbbetü'l-Ard, doğuda bir yerin batması, batıda bir yerin batması, Arap yarımadasında bir yerin batması, deccalın çıkması, güneşin batıdan doğması, ye'cüc ve Me'cüc'ün zuhur etmesi, İsa'nın (a.s.) gökten yeryüzüne inmesi ve Aden'de bir ateşin çıkması görülmedikçe kıyamet kopmaz"¹⁴⁴ buyurdu.

b. Ahkâm Ayetlerini Tefsiri

Tebrîzî, tefsirinde fikhî konulara ilişkin meselelerde kendi şahsi görüşlerine çok fazla yer vermemiştir. Onun fıkıh ilminde yararlandığı isimlerin arasında Ebu Hanife, Malik, Şafii ve az olmakla beraber Ahmed b. Hanbel'i örnek gösterebiliriz. Ancak o fikhî bir konuyu ele alırken bazen bir mezhebe bağlı kalmadan konuya temas etmekte, bazen de mezhep imamların görüşlerine birlikte yer vermektedir.¹⁴⁵ Şimdi bu iki duruma birer örnek verelim.

Herhangi bir mezhebe bağlı kalmadan fikhî konulara temas etmesine mut'a nikâhıyla ilgili şu örneği verebiliriz.

وَأَجَلَ لَكُمْ مَاوَرَاءَ ذَلِكَ أَنْتَبَّعُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتَهُنَّ
أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاصَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ.

¹⁴¹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 267b.

¹⁴² En'âm 7/58.

¹⁴³ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 227b.

¹⁴⁴ İbn Mace, "Fiten" 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 27.

¹⁴⁵ Bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 431b. Krş. Zuhaylî Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmiyye ve Edilletuh*, 3. bsk. Dâru'l-Fıkr, Dimeşk 1409/1989, VII, 767; Feyruzabadî, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şirazî, *el-Mühezzeb fi Fıkhî Mezhebi'l-İmami's-Şafîi*, thk. Muhammed b. Ahmed b. Battal er-Rakbî, Mısır: trs, II, 165. Diğer örnek için bkz. Tebrîzî, *Tefsîr*, vr. 166ab. Krş. Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Razî, *Ahkamu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1335 h. II, 369; Kurtubî, *Camîu'l-Beyan*, V, 224.

iffetli yaşamak ve zina yapmamak şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı. Onlardan (nikahla) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur."¹⁴⁶

Bu âyet Peygamber (s.a.v.) Mekke'yi fethettiği zaman üç gün mevcut olan ve daha sonra da kaldırılan mut'a nikâhı hakkında nazil olmuştur. O zaman kişi belirli bir zaman için, yani, bir gece veya iki gece veya bir hafta gibi süre için bir elbise ya da başka bir şey karşılığında bir kadını nikâhlıyor ve bu zaman zarfında ondan istifade ediyordu ve daha sonra da onu serbest bırakıyordu. Ondandır istifade etmesi ve ona belirli bir ücret vermesinden dolayı bu nikâha "mut'a" adı verilmiştir.

Hiz. Ömer (r.a.) konu hakkında "belirli bir zaman için bir kadınla evlenmiş olan bir erkek bana gelse onu recmederdim" buyurmuştur.

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey insanlar! Ben size bu kadınlardan faydalanmanızı emretmiştim, ancak Yüce Allah onu (mut'a nikâhını) kıyamete kadar yasakladı."¹⁴⁷

İbn Abbas (r.a.) mut'a nikâhının muhkem olup mensuh olmadığını söylemiştir. O ayet-i kerimeyi; *فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ إِلَىٰ أُجَلِّ* "Onlardan belirli bir zamana kadar faydalanmanıza karşılık" şeklinde okuyordu. Fakat onun vefatı sırasında bu sözünden dolayı çok ızdırıp çektiği ve "Allah'ım mut'a nikâhıyla ilgili olarak ayet-i kerimeyi yanlış yorumlamamdan dolayı sana tövbe ediyor ve senden af diliyorum" dediği rivayet edilmiştir.¹⁴⁸

Farklı mezhep imamlarının görüşlerine ise gayri müslimlerin mescide girmelerinin hükmünü örnek verebiliriz.¹⁴⁹

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أَلَيْسَ لَكُم مَّا كَانَتْ لُهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ.

"Allah'ın mescitlerinde, O'nun adının anılmasına engel olan ve onların yıkılması için çalışandan daha zalim kim vardır? Aslında böylelerinin (eğer girerlerse) oralara ancak korkarak girmeleri gerekir."¹⁵⁰

a) Ebu Hanîfe'ye göre kâfirlerin mescitlere girmeleri caizdir.¹⁵¹

b) Malik ise kâfirlerin mescitlere girmelerinin caiz olmadığını söylemiştir.¹⁵²

¹⁴⁶ Nisâ 4/24.

¹⁴⁷ İbn Mâce, "Nikah" 44; Dârimî, "Nikah" 14.

¹⁴⁸ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 161b.

¹⁴⁹ Başka bir örnek için bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 196b. Krş. Feyruzabadî, *el-Mühezzeb*, II, 284; Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, thk. Muhammed Zehra en-Neccar, Beyrut: 1393/1973, VIII, 265; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 136-137.

¹⁵⁰ Bakara 2/114.

¹⁵¹ Cassâs, *Ahkamu'l-Kur'ân*, I, 61.

c) Şafiî ise Mescid-i Haram ile diğer mescitleri birbirinden ayırmış ve kâfirlerin Mescid-i Haram'a girmelerinin caiz olmadığını söylemiştir.¹⁵³ Bunun mescitlere girme hususunda temkinli davranmalarının gerekli olduğu manasına geldiği de söylenmiştir ki bu da İmam Malik'in sözüne delil olmaktadır.¹⁵⁴

Yine farklı mezhep görüşlerine şu da örnektir. *إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ. "Allah'a ve Resulüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri, yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut o yerden sürülmeleridir."*¹⁵⁵

a) Ebu Hanife ve İmam Muhammed yol keserek adam öldüren ve malını alan bir kişi canlı olarak asılır ve ölünceye kadar ayıplanır veya sağ eli ve sol ayağı çaprazlama kesilir. Eğer sadece yol keserek soygunculuk yapmışsa bulunduğu yerden sürgün edilir, demişlerdir.¹⁵⁶

b) Şafiîlere ve Hanbelîlere göre ise yol kesen ve mal alan bir kişinin elleri ve ayakları çaprazlama kesilir. Eğer adam öldürür ve malını almazsa asılmadan öldürülür. Şayet yol keserek ölüme sebebiyet vermezse bulunduğu yerden kovulur.¹⁵⁷

c. Tasavvufî Açıdan Ayetleri Tefsiri

Tebrîzî, tefsirinde, pek fazla olmamakla birlikte yine de Sûfilerin görüşlerine yer vermiştir. Genellikle Sûfilerden tahkik ehli (hakikate ermiş olan gerçek manada Sûfiler)nin ayet-i kerimenin tefsirine ait sözlerini herhangi bir görüş belirtmeden zikretmiş, bazen de "Sûfilerden tahkik ehlinin dediği gibi, âyet bu manaya delalet etmektedir" ifadesiyle onların görüşlerini teyid etmiştir.

Söz gelimi, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ. "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."*¹⁵⁸ Ayetinin tefsirini Sûfilere göre şöyle yapmıştır: Gözle görülen her uzvun bir orucu olduğu gibi, görülmeyen her

¹⁵²İbnu'l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkamu'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Bacavî, Mısır trs. I, 33.

¹⁵³ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 70b.

¹⁵⁴ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 70b.

¹⁵⁵ Mâide 5/33.

¹⁵⁶ Cassâs, *Ahkamu'l-Kur'ân*, II, 408-409; Kurtubî, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'ân*, VI, 151; Mevslî, *el-İhtiyar fi Ta'lîli'l-Muhtar*, IV, 114-115.

¹⁵⁷ Şirâzî, *el-Mühhezzeb*, II, 284; Şafiî, *el-Ümm*, Muhammed Zehra en-Neccar (thk.), Beyrut: 1393/1973, VIII, 265; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 136-137; bkz.: Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 196b.

¹⁵⁸ Bakara 2/183.

uzvun da bir orucu vardır. Dilin orucu yalan söylememek ve söz taşımaktan (nemime) kaçınmaktır. Gözün orucu zinet yerlerine bakmaktan uzak durmak, kulağın orucu boş şeyleri (malayani) duymamaktır. Vücudun diğer organları da buna göre kıyaslanır. Nefsin orucu şehvi arzulardan ve haram kılınmış olan şeylerden kaçınmak, kalbin orucu dünyayı ve dünya nimetlerini sevmekten kaçınmaktır. Reva orucu ise ahiret nimetlerine ve bu nimetlerin lezzetine ulaşmak için tutulan oruçtur.¹⁵⁹

Yine *إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا*. “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.”¹⁶⁰ âyetinin tefsirinde hakikat ehli bazı sûflilerden şunları nakletmiştir: onlar âyetteki “emanet” lafzını “hilafet makamı” olarak tefsir etmişlerdir. Onların bu ıstılahlarını düşünenler için bu güzel bir görüştür. Ancak bu makamın gerçekleşmesinde şüphesiz emanet lafzının zalûm ve cehûl lafızları gibi rolü vardır. Çünkü hilafet birbirine karşıt olan isimleri toplayarak bir araya getirme becerisine sahiptir. Bu yükü de zıtları kabule hazır olan kimseden başkası taşıyamaz, o da, insandır.¹⁶¹

d. Kıraat İlmi Açısından Ayetleri Tefsiri

Tebrîzî, tefsirinde zaman zaman âyetlerdeki kıraat farklılıklarına da yer vermiştir. Bu farklılıkları incelerken iki yol takip etmiştir. Bunlardan birincisi, *قُرِئَ* ifadesini kullanarak kıraatin kim ya da kimlere ait olduğunu belirtmemesi,¹⁶² ikincisi ise kıraatlerin kimlere ait olduğunu zikrederek meydana gelen mana farklılıklarını açıklamasıdır.¹⁶³

Sahibini göstermeksizin sadece kıraat farklılıkları bağlamında *فَإِنَّ اللَّهَ* *إِنْ تَخَرَصْ عَلَى هُدَاهُمْ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ*. “Sen onların doğru yola erişmelerine aşırı istek göstersen de şüphesiz Allah saptırdığı kimseyi doğru yola iletmez. Onların yardımcıları da yoktur.”¹⁶⁴ âyetini örnek vermek mümkündür. Ayetteki *لَا يَهْدِي* “hidayete erdirmez” ifadesinin *لَا يَهْدِي* “hidayete erdirilmez” şeklinde¹⁶⁵ mefule mebni olarak okunduğunu söyledikten sonra, bu kıraatin ifade ettiği manayı şu şekilde açıklamıştır: Ey Muhammed! Onların hidayete ulaşmaları için çok düşkün ve istekli olsan bile yüce Allah’ın (c.c.) saptırdığı

¹⁵⁹ Tebrîzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd*, vr. 87b.

¹⁶⁰ Ahzâb 33/72.

¹⁶¹ Tebrîzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd*, vr. 486b. Krş. Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu’l-Beyan*, İstanbul 1389, VII/250.

¹⁶² Tebrîzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd*, vr.435a.

¹⁶³ Tebrîzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd*, vr.96a.

¹⁶⁴ Nahl 16/37.

¹⁶⁵ Kûfeliler hariç diğer kıraat âlimleri bu şekilde okumuştur. kz. Dâni, Ebû Amr Osman b. Said, *et-Teysîru fi’l-Kıraati’s-Seb’i*, thk. Artur Britiz, Beyrut 1404/1984, s.137.

bir kişiyi ne sen ne de bir başkası asla hidayete ve doğru yola iletemez. Senin bu uğurdaki hırs ve çabanın da herhangi bir faydası yoktur.¹⁶⁶

Kıraatlerin kimlere ait olduğunu belirtmesine ise *وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً* "Hani, biz Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik. Sizler ise onun ardından (kendinize) zulmederek bir buzağığı tanrı edinmiştiniz."¹⁶⁷ ayeti örnek verilebilir. Şöyle ki:

a) Ebû Amr, harfi medsiz olarak *وَإِذْ* şeklinde okumuştur.¹⁶⁸ Bu kıraate göre; Mûsâ aleyhisselamın kavmi, Firavun'un yüce Allah (c.c.) tarafından helak edilmesinin ardından Mısır'a dönünce Allah (c.c.) Mûsâ'ya (a.s.) Tevrat'ı vermeyi vadetti ve ona buluşacakları yer ve zamanı bildirdi manasına gelmektedir.

b) İbn Kesir, Nafî, Âsım, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî ise *وَإِذْ* şeklinde okumuşlardır.¹⁶⁹ Bu kıraate göre âyet; yüce Allah (c.c.) Mûsâ aleyhisselama vahyietmeyi vadetti. Mûsâ (a.s.) da yüce Allah'a (c.c.) Tur dağında buluşacakları yere gelmeyi vadetti, manasındadır.¹⁷⁰

e. Muhkem ve Müteşâbihler Hakkındaki Tavır

Tebrîzî'nin, Kur'ân'daki muhkem ve müteşâbih âyetlerle ilgili olarak detaylı açıklama ve izahları Âl-i İmrân suresinin 3. âyetinde yaptığı, ayrıca Hud suresinin 1. âyetinde de konuya değindiği görülmektedir.¹⁷¹

Tebrîzî, *هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ... O, sana kitab'ı indirendir. Onun (Kur'ân'm) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğeri de müteşâbihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler.*¹⁷² âyetindeki "Muhkem" ifadesini; ibaresi sağlam ve çeşitli manalardan korunmuş (kendisine tek anlam yüklenmiş) âyetler, "Müteşâbih" ifadesini ise kelime anlamının dışında başka anlamlar taşıyan âyetler olarak açıkladıktan sonra şunları söylemiştir:

Muhkem âyetler kitabın aslındandır, müteşâbihler ise onlara hamlolunarak açıklayıcı nitelik arz etmektedir. Ancak bu her müteşâbih

¹⁶⁶ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr.318a.

¹⁶⁷ Bakara 2/51.

¹⁶⁸ Dâni, *et-Tefsîru fi'l-Kıraati's-Seb'i*, s.73.

¹⁶⁹ Dâni, *et-Tefsîru fi'l-Kıraati's-Seb'i*, s.73; Muhlis, Muhammed Sâlim, *el-İrşâdü'l-Celiyye fi'l-Kıraati's-Seb'i min Tariki's-Şatibiyye*, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Ezher 1391/1971, s.36.

¹⁷⁰ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr.53a.

¹⁷¹ Muhkem ve Müteşâbih hakkında geniş bilgi için bkz. Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut trs, II, 272; İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğib, *el-Müfredâtu fi Ğârîbi'l-Kur'ân*, Mısır 1404, s.254.

¹⁷² Âl-i İmrân 3/7.

âyetin bir muhkem âyeti açıklayıcı mahiyette olduğu anlamına gelmez. Kitabın muhkem ve müteşâbih diye ikiye ayrılmasındaki hikmet ise, toplum içerisindeki grupların hükümleri kabul ve itikat kazanma noktasında farklı kabiliyette olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden zaman ve yapıların değişmesiyle şeriatler (kanunlar) değişikliğe uğramıştır. Eğer Kur'ân tamamıyla muhkem âyetlerden oluşsa idi, kabiliyetlerinin uygun olmaması sebebiyle toplumun bir kısmı bunu inkâr edebilirdi, yani kabul etmeyebilirdi. Toplumların inançlarının sebebiyledir ki, muhkem âyetler de değişikliğe uğramıştır. Şayet muhkem âyetler itikatların çeşitli olması ve yeteneklerin farklılığı sebebiyle değişken değil de sabit olsaydı, içtihadta muteber olan tek bir yol takip edilmesi ve hakkın da tek bir mezhep üzere belirlenmesi gerekirdi. Hâlbuki durum böyle değildir. Muhkem ve müteşâbih âyetler arasındaki farklılık hem zaman ve âdetlerin muhtelif olması sebebiyle hem de itikat ve kabiliyetlerin farklı olması itibariyledir, yoksa başka bir sebepten değildir. Bunu şu âyetler teyid etmektedir: *الرَّ كِتَابٌ أَحْكَمْتُ* "Elif Lâm Râ, Bu Kur'ân; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmıştır."¹⁷³ ... *الله نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا...¹⁷⁴* Zira bu iki âyette Yüce Allah (c.c.) kitabı hem muhkem, hem de müteşâbih saymaktadır. Bunlar arasında bir çelişki de yoktur. Çünkü bir şeyin bir açıdan muhkem, diğer bir açıdan da müteşâbih olması caizdir.¹⁷⁵

Tebrîzî Hud suresi 1. âyetin tefsirinde şu görüşlere yer vermiştir. Bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri levh-i mahfuzda şekillendirilerek ve korunarak sağlamlaştırılmıştır. Veya topluca dünya semasına indirilmek suretiyle orada sabit kılınmış, sonra da Resulullah'a (s.a.v.) parça parça indirilmiş ve açıklanmıştır. Burada sözü edilen "sağlamlaştırmanın" lafız açısından, "açıklamanın" ise mana açısından olması caizdir. Sağlamlaştırma ve açıklama arasındaki farklılık ise daha sonra meydana gelir. "Minledün Hakîmun Habîr" nazm-ı celilinin nahiv yönünden zarf-ı müstekar haber veya sıfattan sonra sıfat olduğunu belirttikten sonra, "uhkimet" lafzına bağlı lağv edilmiş zarf olmasının caiz olduğunu ifade etmiş ve mananın "hikmet sahibinin onu sağlamlaştırdığı, her şeyi hakkıyla bilenin açıkladığı şeklinde" olduğunu söylemiştir.¹⁷⁶

¹⁷³ Hûd 11/1.

¹⁷⁴ Zümer 39/23.

¹⁷⁵ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr.125b.

¹⁷⁶ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr.275a.

f. Bazı Âyetleri Kendi Görüşleri Doğrultusunda Tefsir Etmesi

Tebrîzî, bazı âyetleri tefsir ederken zaman zaman kendi görüşlerini ve fikirlerini özgün bir biçimde ortaya koymakta; zaman zaman da bu görüşlerini konuyla ilgili bazı âyet ve hadislerle desteklemektedir. Aşağıdaki örnekler onun bu tutumuyla ilgili örneklerden sadece bir kaçıdır.

İِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّالِحِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ. "Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabîilerden¹⁷⁷ (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükafat vardır. Onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır" (diye hükmedilmiştir).¹⁷⁸ "Kâfirlerin (inkâr edenlerin) tamamı âyet-i kerimede geçen hükme tabidir. Âyette özellikle münafıkların, Yahudilerin, Hristiyanların ve Sabîilerin zikredilmesi bunların dışında kalan inkârcıların söz konusu hükümde onlara ortak olmadıklarını ve bu hükmün kendileri için geçerli olmadığını hatırlatmaktadır. Bu durum ise, müşriklerin imanlarından tamamen ümidin kesildiğine, imanlarının asla kabul edilmeyeceğine kesin bir delil teşkil etmektedir."¹⁷⁹

Yine "Allah'ın مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا. "Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasaklayan ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir."¹⁸⁰ "Bu durum tam bir inkâr ve tam bir uzaklaşmadır. Böylesine bir suçu işleyenden daha zalim, daha acımasız ve daha gaddar birisi olamaz. Şöyle ki, bu durum, zulm ve haksızlığın doruk noktasıdır. Bunun üzerinde bir zulmün varlığının tasavvur edilmesi dahi düşünülemez. Çünkü Allah'ın mescitlerinde O'nun isminin anılmasının engellenmesi, ancak küfür ve inkârda haddi aşmış olan bir müşrik tarafından gerçekleştirilebilir. Bu hüküm her ne kadar Mescid-i Haram veya Mescid-i Aksa hakkında inmiş olsa da, bütün mescitler için geçerli olan genel bir hükümdür. Bundan dolayı yüce Allah (c.c.) âyet-i kerimede cemi (çoğul) sigasında "Mesâcidullahi/ Allah'ın mescitleri" buyurmuştur"¹⁸¹

¹⁷⁷ Sabîiler, bazı tefsir bilginlerine göre, Yahudilik ile Hristiyanlık arasında bulunan ve tevhid inancına dayanan bir dinin mensuplarıdır. İslâm âlimlerinin çoğunluğu ise bunların, kitap ehlinde olmadığı söylemişlerdir. Bir rivayete göre ise Sabîiler, Hz. İbrahim'in dinine mensup kimselerdir.

¹⁷⁸ Bakara 2/62.

¹⁷⁹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr.56b.

¹⁸⁰ Bakara 2/114.

¹⁸¹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr.70ab.

g. Dil Yönünden Tefsiri

Tebrîzî, Kur'ân'ın anlaşılmasında ve tefsirinde önemli bir yere sahip olan sarf ve nahiv ilmine oldukça önem vermiştir. Âyetleri tefsir etmeye başlamadan önce âyetlerdeki kelime yapılarını incelemiş ve nahiv yönünden hemen hemen tüm âyetlerin tahlilini yaptıktan sonra tefsirine geçmiştir. Onun bu konudaki metodunu iki ayrı başlıkta incelemek mümkündür:

1) Sarf İlmi Yönünden

Sarf bakımından yabancı kökenli kelimelerin aslına inmiş,¹⁸² bazı kelimelerin sigasını açıklamıştır.¹⁸³

Kelimenin kökeni bağlamında *“Tevrat'ı ve İncil'i insanlara birer hidayet olarak indirmişti.”*¹⁸⁴ âyetinde zikredilen “Tevrat” ve “İncil” kelimeleriyle ilgili olarak şunları söylemiştir: “Tevrat” ve “İncil” kelimelerinin aslı Arapça değildir. Bu kelimeler a'cemi (yabancı) birer kelimedir. “Tevrat” kelimesi “İbranice” bir kelimedir ve الوری kelimesinden türemiş olup تفعله veznindedir. “İncil” kelimesi ise “Süryanicedir.” النجل kelimesinden türemiş ve افعليل veznindedir.¹⁸⁵

Kelimelerin sigası bağlamında ise أَلْقَى الذِّكْرَ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌّ. *“Bizim aramızdan vahiy onama verildi? Hayır o, yalancının, şımarığın biridir.”*¹⁸⁶ âyetindeki كَذَّابٌ kezzab ve أَشِرٌّ eşir kelimeleriyle ilgili olarak كَذَّابٌ kelimesi “mübalağa” sigasında yalan konuşmakta en son noktaya ulaşmış yalancı demek olduğunu, أَشِرٌّ “şımarık” kelimesinin ise “sıfatu'l-müşebbehe” olup kibir ve büyülenme manasında olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷

2) Nahiv İlmi Yönünden

Tebrîzî'nin tefsirinde nahiv yönünden bazı harflerin fonksiyonlarına işaret ettiği,¹⁸⁸ zarfları,¹⁸⁹ sıfatları,¹⁹⁰ bedelleri¹⁹¹ ve hazifleri¹⁹² değerlendirdiği, ayrıca cümle yapısına¹⁹³ da temas ettiği görülmüştür.

Bazı harflerin fonksiyonlarına işaret etmesi bağlamında وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا *“Eğer biz onu başka dilde bir Kur'ân yapsaydık*

¹⁸² Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 601a.

¹⁸³ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 592b.

¹⁸⁴ Âl-i İmrân 3/3.

¹⁸⁵ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 125a.

¹⁸⁶ Kamer 54/25.

¹⁸⁷ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 552b.

¹⁸⁸ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 593a.

¹⁸⁹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 629b.

¹⁹⁰ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 613a.

¹⁹¹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 519b.

¹⁹² Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 254b.

¹⁹³ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 230b.

onlar mutlaka, "Onun âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Başka dilde bir kitap ve arap bir peygamber öyle mi?" derlerdi.¹⁹⁴ âyetindeki اَعْجَمِيَّ ifadesinin başında bulunan ا hemzenin inkârî olduğunu, buna göre; onlar inkâr ederek muhatapları Arap olduğu halde Arapça olmayan bir kitap mı geldi, derlerdi manasında olduğunu söylemiştir.¹⁹⁵

Zarfı bağlamında لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ "Andolsun ki biz insanı bir sıkıntı ve zorluk içinde (olacak ve bunlara göğüs gelecek şekilde) yarattık."¹⁹⁶ âyetindeki كَبَد "zorluk" kelimesi insandan hal konumunda zarf-ı müstekardır. Yani "biz insanı zor, sıkıntılı ve zahmetli bir halde yarattık. O yaratıldığı andan itibaren ölüncüye kadar ve öldükten sonra da zorluklar ve sıkıntılar içerisinde olacaktır" manasındadır, demiştir.¹⁹⁷

Sıfatlar bağlamında الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنُّ السَّوْءِ "Bir de, Allah'ın, hakkında kötü zanda bulunanlar."¹⁹⁸ âyetindeki "Allah hakkında kötü zanda bulunma" ifadesinin âyetin başında zikredilen münafık erkek ve münafık kadınlar ile Allah'a şirk ve ortak koşan müşrik erkek ve müşrike kadınların "sıfatı" olduğunu söylemiştir.¹⁹⁹

Bedeller bağlamında يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ. "Allah'a karşı cahiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar; "Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok" diyorlardı."²⁰⁰ âyetindeki يقولون "diyorlar" lafzının يظنون "zanda bulunuyorlar" ifadesinden bedel olduğunu, Resulullah'a (s.a.v.) bize Allah'ın emrettiğinden bir şey, zafer ve galibiyetten herhangi bir pay var mı diyorlar manasında olduğunu ifade etmiştir.²⁰¹

Hazifler bağlamında لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ... "Andolsun, Allah, mü'minlere kendi içlerinden; (onlara âyetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğretene) bir opeygamber göndermekle büyük lütufta bulunmuştur."²⁰² âyetindeki عَلَى الْمُؤْمِنِينَ "Allah mü'minlere büyük bir lütufta bulunmuştur" ifadesinin mahzuf (gizli) bir kasemin (yemin) cevabı olduğunu zikretmiştir. Yani Allah'a yemin olsun ki Allah Hz. Peygamber ile kavminden iman edenlere lütufta bulunmuş ve o nimetlerden istifade etmeleri için onları tahsis etmiştir.²⁰³

¹⁹⁴ Fussilet 41/44.

¹⁹⁵ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 503a.

¹⁹⁶ Beled 90/4.

¹⁹⁷ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 623a.

¹⁹⁸ Fetih 48/6.

¹⁹⁹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 531a.

²⁰⁰ Âl-i İmrân 3/154.

²⁰¹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 145b.

²⁰² Âl-i İmrân 3/164.

²⁰³ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 147a.

Cümle yapısı bağlamında ise ...هَأَنتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجُّنَّكُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ... “İşte siz böyle kimselersiniz! Diyelim ki biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız.”²⁰⁴ âyetinde şu açıklamayı yapmıştır: هَأَنتُمْ mübteda, هَؤُلَاءِ de mübtedanın haberidir. حَاجُّنَّكُمْ ise beyan için başlangıç cümlesidir. Yani “sizi gidi ahmaklar işte bu sizin ahmaklığınızın beyanıdır. Siz gerçekten hak olan Resulullah (s.a.v.) ile İncil ve Tevrat’ta te’vil veya düşüncenin azlığı ya da tahrif sebebiyle zikredilen meseleler hususunda birbirinizle tartıştınız. Bilginiz olmayan bir konuda niçin birbirinizle tartışıyorsunuz? Kişinin herhangi bir bilgi sahibi olmadığı bir konuda tartışması ahmaklığın en son noktasıdır.”²⁰⁵

h. Edebî Yönden Tefsiri

Tebrîzî, tefsirinde zaman zaman Kur’ân-ı Kerim’deki bazı âyeterin taşıdığı edebî sanatlarla da yer vermiştir. Ancak Kur’ân’daki edebî sanatların tamamına değinmemiştir. Mecaz, kinaye, teşbih ve istiare gibi belli başlı sanatları değerlendirmekle yetinmiştir. Biz de bunlara birer örnek vermekle yetineceğiz.

1) Mecazlar

Söz gelimi, “وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا” “Allah İbrahim’i dost edinmiştir.”²⁰⁶ ifadesinde yer alan “Halil” kelimesi Allah’ın onu kerametine has kılıp kendisine dost seçmesinden mecazdır. Dost gittiğin her yerde sana uyan ve seninle arkadaşlık yapan kimsedir. “Halil” lafzının aslı “Haliy”dir. “Haliy” kumsal yol demektir. Bu yüzden “Halil” yol arkadaşı anlamında mecazî manada kullanılmıştır.²⁰⁷

2) Teşbihler

Söz gelimi, وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوَى بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحَابٍ. “Kim Allah’a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir.”²⁰⁸ âyetinde iman ulviyet ve yüceliğinden dolayı gökyüzüne, imanı terk eden kişi de, gökyüzünden yere düşen bir kimseye, kişiyi imandan uzaklaştıran nefsanî arzular ise, kuşlar tarafından kapılarak parçalanmış bir nesneye, şeytan ise imanı terk eden kişiyi helak edici birtakım dalalet çukurlarına sürükleyen bir fırtınaya benzetilmiştir. Bu benzetme (teşbih), “Teşbih-i mufarrak”tır. Allah’a şirk ve

²⁰⁴ Âl-i İmrân 3/66.

²⁰⁵ Tebrîzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd*, vr. 134a.

²⁰⁶ Nisâ 4/125.

²⁰⁷ Tebrîzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd*, vr. 181a. Ayrıca Tebrîzî, Mâide 5/64. âyet-i kerimede yer alan “elin bağıllığı ve açıklığı” ifadelerinin “cimrilik ve cömertlikten” mecaz olduğunu söylemiştir. bkz. Tebrîzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd*, vr. 201b.

²⁰⁸ Hac 22/31.

ortak koşan kimse kendisini mutlaka helak etmiştir manasına göre ise, "Teşbih-i mürekkebe" olması da mümkündür.²⁰⁹

3) İsti'areler²¹⁰

Söz gelimi, *Kim* "فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنُ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا. *tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır.*"²¹¹ âyetindeki "el-Urvetü'l-Vüskâ" kopmabilmeyen sapasağlam kulp ifadesinin "Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı sarılın"²¹² âyetinde olduğu gibi ahd veya kitap kelimesinden "istiare" olduğunu söylemiştir.²¹³

4) Kinayeler²¹⁴

Söz gelimi, *Nihayet Ye'cüc* "حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ. *ve Me'cüc'ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler.*"²¹⁵ âyet-i kerimesindeki "Ye'cüc ve Me'cün önü (sedleri) açıldığı zaman" ifadesinin kıyametin kopmasından kinaye olduğunu söylemiştir. Zira Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıkması kıyamet alametlerindedir ve kıyamet gününe yakındır.²¹⁶

²⁰⁹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 371b. Ayrıca Furkân 25/47 âyetinde uyku, ölüme benzetildiği gibi uyanıklık hali de öldükten sonraki dirilmeye benzetilmiştir. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 395b.

²¹⁰ Mecazın teşbihle karışmasından istiare meydana gelir. İstiare de mecaz nevindedir. Aralarındaki yakınlık mecazın istiareye benzemesinden kaynaklanmaktadır. İstiarenin asıl manasıyla teşbih olarak kullanılan kelime şeklinde şeklinde tarifi yapılmıştır. Doğru olan, istiarenin lüğavî mecaz olmasıdır.

İstiareye lüğavî tasarruf değil, aklî tasarruf manası verildiğinden, mecaz-ı aklî de denilir. Bazı âlimlere göre istiare, bilinen bir manada kullanılan kelimeyi, bilinmeyen bir manada kullanmaktır.

²¹¹ Bakara 2/256.

²¹² Âl-i İmrân 3/102.

²¹³ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 115b. Ayrıca En'âm 6/97. âyette "karanlıklar" gecenin karanlığıdır. Yerlerin çokluğundan dolayı cemi olarak kullanılmıştır. Yola benzetilmesinden "istiare" olması da caizdir. Maksat ise Muhakkak ki Allah (c.c.) gökleri sizin istifadeniz için yarattı ve siz O'ndan başkasına, sizi yaratana değil de sizin için yaratılana ibadet ediyorsunuz. Bu büyük bir uyarıdır. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 220a.

²¹⁴ Kinaye ve ta'riz, belağat ve fesahatın bir çeşididir. Beyan âlimlerinin tarifine göre *kinaye*; kelimenin ifade ettiği lüzumlu mananın kastedilmesidir. Et-Tibî şöyle der: Kinaye kelimenin kendi manasına eşit bir başka manada kullanılması ve bunun melzum manaya intikal ettirilmesidir. bkz. Süyutî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, trc. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1978, II, 126.

²¹⁵ Enbiyâ 21/96.

²¹⁶ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 367b.

5) Emsaller²¹⁷

Tebrîzî, tefsirinde Kur'ân-ı Kerim'de kırk üç yerde zikredilen darb-ı mesellere de yer vermiş, bu âyetlerin manalarını gayet anlaşılır bir üslupla açıklamıştır.

Söz gelimi, *مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَهْلَ الْبَيْتِ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ.* "Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi."²¹⁸ âyet-i kerimesindeki darb-ı meselle ilgili olarak şunları söylemiştir: Bilerek kendisine Allah'tan başka dostlar edinen müşriklerin durumu, basitlik ve çürüklük bakımından hat safhaya ulaşmış olan örümcek ağı gibidir. Bundan maksat ise zayıflıkta ve değersizlikte örümcek ağı en önemsiz bayağı bir barınaktır. İnsanlar nezdinde de Allah'tan başkasını kendisine dost edinenlerin kendilerine dost edindikleri kişilerde tıpkı örümcek ağı gibi basit ve değersiz olduğunun ifade edilmesidir.²¹⁹

6) İltifatlar²²⁰

Söz gelimi, *يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ...* "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbiniz'e ibadet edin."²²¹ âyet-i kerimesindeki iltifat sanatı hakkında şunları söylemiştir: Yüce Allah (c.c.) mü'min, kâfir ve münafıklardan mükelleflerin gruplarını saydıktan, onların sıfatlarını ve durumlarını belirttikten sonra, onlara "iltifat" cihetinden bir hitap yöneltmiştir. Bu durum dinleyiciyi gayrete getirmek, ona hitap etme lezzetinin ve ibadet mükellefetiyle sorumluluğu zorunlu kılmak ve ibadet konusuna dikkat çekmek içindir. Bu durum şiir ve nesirde örneği oldukça fazla olan belâğatın muteber sanatlarından biridir.²²²

²¹⁷ Mesel; lügatte misil ve mesil, şebih, şibh ve şebih gibi aslında bir şeyin benzeri demektir. Bkz. İbn Manzur, Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, Kahire trs. VI, 4132; Cevherî, İssmail b. Muhammed, *es-Sıhah fi'l-Lügati ve'l-Ullûm*, Beyrut 1974, II,475. İstilahta ise halk arasında kabul görüp yayılmış, teşbihe dayalı, içerisinde bir düstur ve hikmet taşıyan kinayeli veciz sözlerdir. bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.74.

²¹⁸ Ankebût 29/41.

²¹⁹ Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr.427a. Ayrıca Cuma 62/5.deki "kitap yüklü eşek olmak" deyimini için bkz. Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 572b.

²²⁰ Bir cümleyi bir üsluptan başka bir üsluba nakletmeye iltifat sanatı denir. Yani bir sigayı kullandıktan sonra, cümledeki fiili, mütekellim, hitap veya ğayb sigalarının birinden diğerine nakletmektir. Belâğat âlimlerine göre en meşhur tarif budur.

²²¹ Bakara 2/21.

²²² Tebrîzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, vr. 29b.

SONUÇ

XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında Safevîler döneminde İran'da yaşamış olan mutasavvıf, melevî, şair ve ünlü bir hattat olan Abdülbâkî Tebrîzî'nin "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd" adlı eseri üzerine yapmış olduğumuz çalışmanın neticesinde şunları söylemek mümkündür.

Abdülbâkî et-Tebrîzî'nin eseri literatürde her ne kadar tasavvufî bir tefsir olarak bilinse de bu eserin aslında "dirayet metodu" üzere yazılmış bir tefsir olduğu görülmektedir.

Tebrîzî'nin tefsirinin başlıca kaynakları arasında Zemahşerî'nin "el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl" ve Beydavî'nin "Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl" adlı eserleri yer alır. Bunların dışındaki kaynaklara ise nispeten daha az yer vermiştir.

Hadis, fıkıh, tasavvuf, kelâm, Arap dili ve edebiyatı sahasında geniş bir kültür ve bilgi hazinesine sahip olan Tebrîzî, eserinde bu ilimlerle ilgili kaynak zikretmeden açıklamalarda bulunmuştur.

Tebrîzî tefsirinde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine özen göstermiştir. Kur'ân'ın sünnetle tefsirine de yer veren Tebrîzî, rivayet zincirlerini zikretmeden hadisleri doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad etmiştir. Eserinde genellikle sahih hadislerle yer vermiş olmakla beraber zaman zaman zayıf hadisler de kullanmıştır.

Kur'ân'ın anlaşılmasında önemli bir rol oynayan esbab-ı nüzule geniş yer verdiği ve âyetleri bu doğrultuda açıkladığı görülen Tebrîzî, neshi kabul etmekte ve mensuh olduğu zikredilen malum âyetlerin dışında bazı âyetlerin de mensuh olduğunu söylemektedir.

Tebrîzî, tefsirinde kıssalar ve tarihi olayları incelerken İsrailî bazı bilgilere de yer vermiştir.

Ayrıca fikhî konuları incelerken herhangi bir tercih yapmaksızın mezhep imamlarının görüşlerini zikretmekle yetinen Tebrîzî, âyetlerdeki kıraat farklılıklarını yeri geldikçe belirtmiş ve meydana gelen anlam değişikliklerini kısmen de olsa açıklama yoluna gitmiştir.

Yine muhkem ve müteşabih âyetleri gayet kısa ve öz olarak tefsir etmiş, fazla ayrıntıya girmemiş, bu meyanda ehl-i sünnet âlimlerinin görüşlerini paylaşmış ve tercihini bu doğrultuda yapmıştır.

Kur'ân'ı tefsir ederken yer yer ilgili âyetlerdeki edebî sanatları da değerlendirmiş ve bazı açıklamalarda bulunmuştur.

Tebrîzî'nin Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve tefsir edilmesinde önemli bir yere sahip olan Arap diline de yeterince önem verdiği görülmektedir. Zira o, âyetlerin tefsirine geçmeden önce dil yönünden bazı kelimelerin

detaylı bir şekilde incelemesini yapmış ve daha sonra açıklamalarda bulunmuştur.

Tebrîzî'nin söz konusu eseriyle yaşamış olduğu dönemde tefsir alanında meydana gelen boşluğu önemli ölçüde doldurmuş olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak bu eserin, hacmi pek büyük olmamasına rağmen gün ışığına çıkarılması ve insanların istifadesine sunulması gerektiği kanaatini taşıyoruz.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerim Meali*, Altuntaş Halil, Şahin Muzaffer; (haz.), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Tebrîzî, Abdülbakî; *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Mahtuta, Süleymaniye ktb. Hamidiye 59.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuad; *el-Mu'cemü'l-Müfehris li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1984.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed; *Keşfü'l-Hafâî ve Müzilü'lİlbas Amma İştihare Mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, 3. Bsk, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Byrut 1351.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut trs.
- Alparslan, Ali; "Abdülbâkî Tebrîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I, İstanbul 1988, s. 100.
- el-Alûsî, Ebu'l-Fadl Şehabuddin es-Seyyid Mahmûd; *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ân ve's-Seb'il-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.
- Ateş, Süleyman; *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.
- Aydemir, Abdullah; *Tefsirde İsrâiliyyat*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ eş-Şâfii; *Meâlimu't-Tenzîl*, 2. Bsk, Dâru'l-Mârife, Beyrut 1407/1987.
- el-Beydâvî, Nâsîru'd-Dîn Ebî Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed; *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, Müessesetü'ş-Şabân, Beyrut trs.
- Başar Fehamettin; "Safavîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, IX, 537-553.

- el-Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil; *el-Câmiu's-Sahîh*, Mustafa Deybu'l-Buğâ (thk.), 4. Bsk, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1410/1990.
- el-Bursevî, İsmail Hakkı; *Râhu'l-Beyân*, Mektebetü Eser, İstanbul 1389.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, XVI, 1034.
- Bilmen, Ömer Nasuhi; *Büyük Tefsir Tarihi*, Ravza Yayınları, İstanbul 2008.
- el-Cessâs Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1335h.
- Cerrahoğlu, İsmail; *Tefsir Usûlü*, 3. Bsk. Ankara 1979.
- el-Cevherî, İsmail b. Muhammed; *es-Sıhah fi'l-Lüğâ ve'l-Ulûm*, Dâru'l-Hadâratil'Arabiyye, Beyrut 1974.
- el-Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn; *Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâti'l-Edilleti fi Usûli'l-İ'tikad*, Muhammed Yusuf Musa, Ali Abdü'l-Mü'min Abdülhamid (thk.), Mektebetü'l-Hancî, Mısır 1369/1950.
- ed-Dânî, Ebû Amr b. Osman b. Saîd, *et-Teyşîru fi'l-Kıraati's-Seb'i*, 2. Bsk, Dâru'lk-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1404/1984.
- Feyruzabadî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrazî, *el-Mühezzeb fi Mezhebi'l-İmami's-Şâfiî*, Muhammed b. Ahmed b. Battal er-Rakkî (thk.), Mısır trs.
- Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed; *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Şerafeddin Gölcük (trc.), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1980.
- Dihhüdâ, Ali Ekber; *Lüğatname*, Tahran 1970.
- Ebû Hanife, Numan b. Sabit; *el-Fıkhü'l-Ekber*, Aliyyülkârî Şerhi, Yunus Vehbi Yavuz (trc.), Çağrı Yayınları, İstanbul 1979.
- _____; *el-Fıkhü'l-Ebsat*, İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri, Mustafa Öz (trc.), İstanbul 1981.
- Sümer, Faruk; *safevîler Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail; *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, Helmut Ritter (thk.), 3. Bsk, Wcisbaden 1400/1980.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen; *el-İbâne an Usûli'd-Diyane*, Fevkiyye Hüseyin Muhammed (thk.), Mısır 1393/1973.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî; *Sünenü Ebî Dâvûd*, İzzet Abdullah Abbas (tlk.), Humus 1388/1969.
- Habib, Encümen-i Maarif Azasından; *Hatt u Hattâtîn*, Ebû Ziya Matbaası Kostantiniyye 1305h. Hayyampûr, A; *Ferheng-i Suhanverân*, Tebriz 1340/1961.

- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed Abdullah; *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Ali Muhammed el-Bicâvî (thk.), Mektebetü ve Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, Mısır trs.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmamuddin İsmail b. Şihabuddin Ömer el-Kureşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahire 1376/1956.
- İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Kahire trs.
- Îrânî, Hacı Mirza Abdülmuhammed Han; *Peydâyîş-i Hatt u Hattâtûn*, Çehre Basımevi, Mısır 1326.
- el-İsfehânî, Mirza Abdullah Efendi; *Riyâdü'l-Ulemâ ve Hıyâdü'l-Fudalâ*, es-Seyyid Ahmed el-Hüseynî (thk.), Mektebetü Ayetullah Maraşî'l-Âmme, Kum 1401.
- el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Rağıb, *el-Müfredâtu fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Mısır 1404.
- Kâdı Abdulcebbâr, b. Ahmed; *Şerhu Usûli'l-Hamse*, Abdülkerim Osman (thk.), Mektebetü Vehbe, Kahire 2384/1965.
- _____ ; *el-Muhîtu bi't-Teklîf*, Ömer es-Seyyid Azmî (thk.), Kahire trs.
- Kara, Mustafa; *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'ân Kıssaları*, 1. Bsk., Üniversite Yayınları, Samsun 2018.
- _____ ; "Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", İslami İlimler Dergisi, yıl. 9, cilt. 9, sayı. 1, Bahar 2014, ss.69-102.
- _____ ; "Kur'ân Kıssalarını 'Hikâye' Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı", Tefsir Araştırmaları Dergisi, cilt. 2, sayı. 1, Nisan 2018, ss.57-73.
- Krang, Abd-al Ali; "Abd-al Bağî Tebrîzî", *Encyclopedia Iranica*, London 1985, I,105.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3. Bsk. Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Mısır 1387/1967.
- el-Lâkânî, Abdü's-Selâm b. İbrahim el-Malikî, *Şerhu Cevhereti't-Tevhîd*, 2. Bsk. Matbaatu's-Saade, Mısır 1375/1955.
- Muhlis, Muhammed Salim; *el-İrşâdâtü'l-Celiyye fi'l-Kıraati's-Seb' min Tarîki's-Şâtibiyye*, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Ezher 1391/1971.
- Mücahid, Ebu'l-Hacca Mücahid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzumî, *Tefsîru Mücahid*, Abdurrahman et-Tâhir b. Muhammed es-Suretî (thk.), Beyrut 1469/1921.
- Müslim, Ebu'l Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri; *el-Camiu's-Sahih*, thk, Muhammed Fuad Abdulkaki, Beyrut 1373/1955
- Mir Caferî, Hüseyin; *Safevîler Devrinde İran Kültür ve Medeniyeti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Seminer Kitaplığı, Tez No: 1789, İstanbul 1972.

- et-Tâî, Kemaleddîn, Risâletü'n fi't-Tevhîd, ve'l-Fıraki'l-Muâsıra, Matbaatuü Selmani'l-A'zamî, Bağdat 1392/1972.
- Terbiyet, Muhammed Ali; *Dânişmendân-ı Azerbeycan*, Tahran 1314.
- et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Seve; *el-Camiu's-Sahih*, thk, İbrahim Atva İvad, Mısır 1395/1975.
- et-Tûsî, Muhammed b. Hasen, el-İktisâdu fîmâ Yetealleku bi'l-İ'tikâd, Matbaatu'l-Adâb, Necef 1399/1979.
- Nasrabâdî, Mirza Muhammed Tâhir; *TezkiretüNasrabâdî*, Vahid Destgerdî (nşr.), Tahran 1317.
- en-Neysâburî, Nizamuddîn el-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn el-Kummî, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, İbrahim Atva İvad (thk.), Mısır 1381/1962.
- es-Süyûtî, Celaledîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik (trc.), Hikmet Neşriyat İstanbul 1978.
- Şahin, Osman, *İslam Hukukunda Seferilik ve Hükümleri*, Samsun 2009.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, 2. Bsk. Mısır 1373/1945.
- _____; *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mülûk*, Beyrut trs.
- et-Taftazânî, Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh, *Şerhu'l-Makâsîd*, Abdurrahman Umeyr (thk.), Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire trs.
- Te'lif Heyeti, *Ehlü'l-Beyt*, Müessesetü'l-Belağ, 2.Bsk. İnan 1409/1988.
- ez-Zerkânî, Muhammed Abdü'l-Azîm; *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trs.
- ez-Zuheyli, Vehbe; *el-Fıkhü'l-İslamiyye ve Eilletuh*, 3. Bsk. Dâru'l-Fıkr, Dimeşk 1409/1989.
- es-Süyûtî, Celaledin Abdurrahman b. Ebi Bekr; *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik (çev.), Hikmet Neşriyat, İstanbul 1978.
- eş-Şâfi'i, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris; *el-Ümm*, 2. Bsk., Dâru'l-Marife, Beyrut 1393/1973.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, Muhammed Seyyid Keylânî (thk.), Beyrut 1975.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, 4. Bsk. TTK. Basımevi, Ankara 1982.
- el-Vahidî, Ebu'l-Hasen Ali b.Ahmed en-Neysâburî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1398/1978.

ez-Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer el-Havarizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Marife, Beyrut trs.